När kyrka

Karaktärisering 2023

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

Gotlands Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0010

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2024_061919.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning ... 4
Bakgrund ... 4
Syfte ... 4
Metod ... 4
Visby stifts kyrkor ... 5
Omgivningar ... 7
När socken ... 7
Kyrkomiljön ... 7
Kyrkogården ... 8
Kyrkogårdens huvuddrag ... 8
Historik ... 11
Nulägesbeskrivning ... 17
Kyrkobyggnaden ... 40
Kyrkans huvuddrag ... 40
Byggnadshistorik ... 44
Nulägesbeskrivning ... 50
Restaureringar ... 117
Arkeologi ... 123
Fornlämningar ... 124
Värdering ... 124
Allmänt ... 124
Bruksvärden ... 126
Kyrkobyggnaden ... 127
Kyrkans inventarier ... 127
Kyrkogården ... 127
Händelselista När kyrka ... 129
Lagskydd ... 136
Källor och litteratur ... 138
Otryckta källor ... 138
Tryckta källor ... 138
Kartor ... 138

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024**.**

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt spår av förändringar som har gjorts och observation av kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv, samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

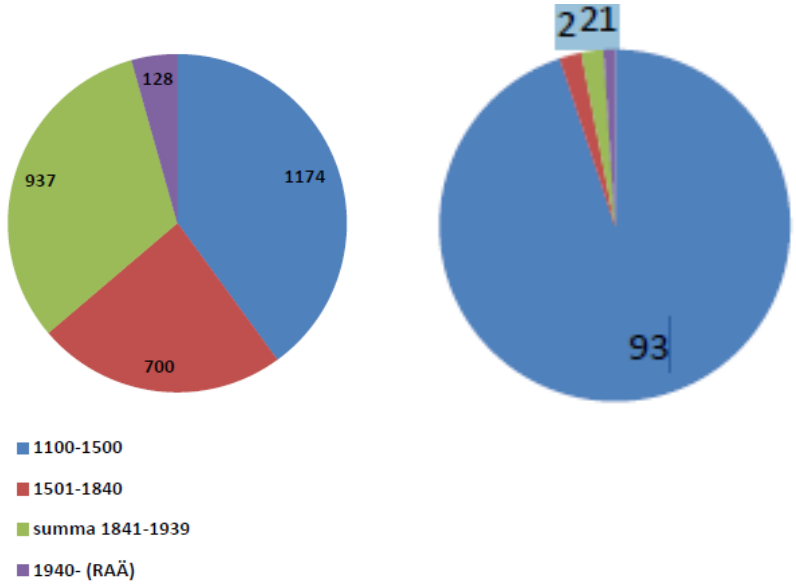
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altaruppsatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att

hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinsväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

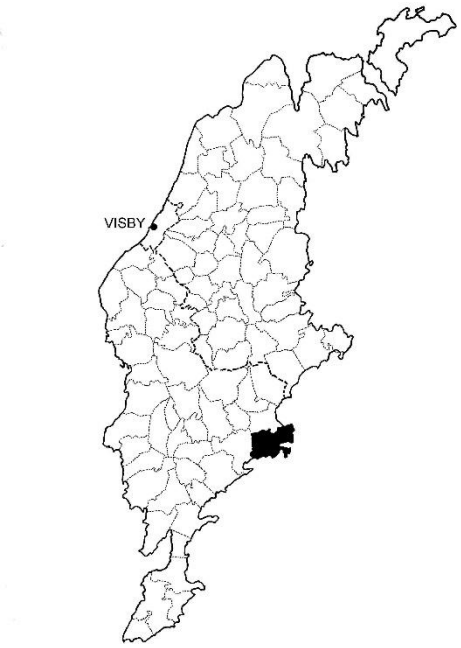

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

När socken

När kyrka ingår i Burs pastorat. Den är belägen på sydöstra Gotland ca 60 km från Visby. År 2022 var invånarantalet i socknen 935 personer.

Kyrkomiljön

Kyrkogården gränsar i söder mot ett grönområde intill landsvägen mellan Burs och Lau, och i öster mot den tidigare skoltomten med skolhuset som numera inrymmer Förskolan Lyckan. I norr gränsar ett mindre lövskogsparti och Närsån, och i väster ett dike mellan den äldre och nya kyrkogården. Kyrkogårdens belägenhet intill Närsån är orsaken till djupa diken i anslutning till kyrkogården för att motverka översvämningar.

När kyrkomiljö fotograferad från ovan, sydväst 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar efter en utvidgning åt väster 1948. Den har två medeltida stigluckor i söder och sydost. Den senare var prästens ingång från prästgården. Söder om kyrkan finns tre gravtumbor, vara åtminstone två är från 1820-talet. I kyrkogårdens norra del finns en askgravlund i form av ett skepp, anlagd 2012. Den södra delen av kyrkogården omges av en trädkrans med lind medan den äldre delen saknar trädkrans. Här växer några gamla högresta bokträd söder om kyrkan.

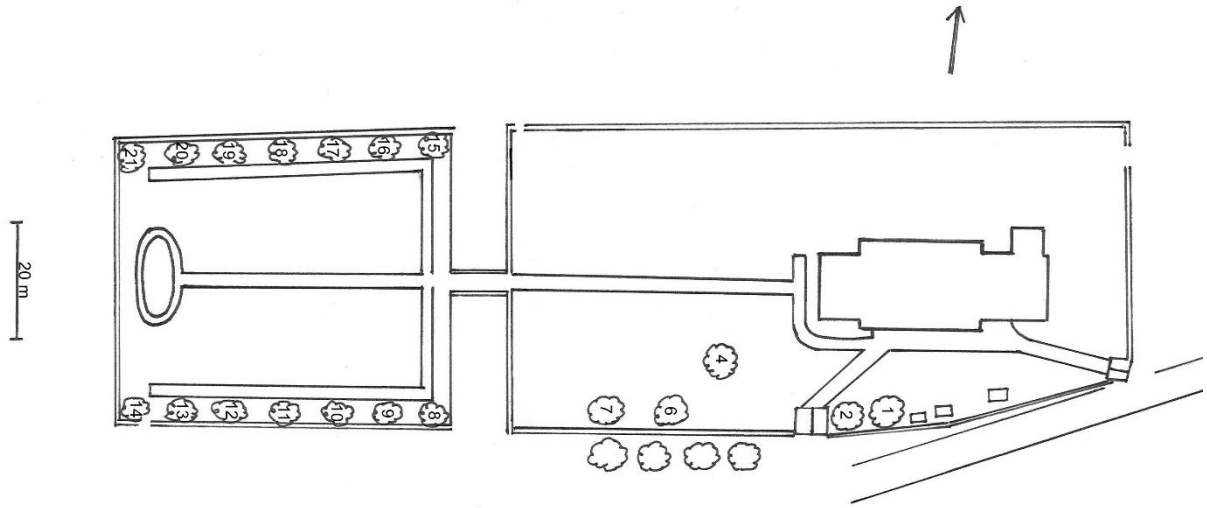
När kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, väster 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

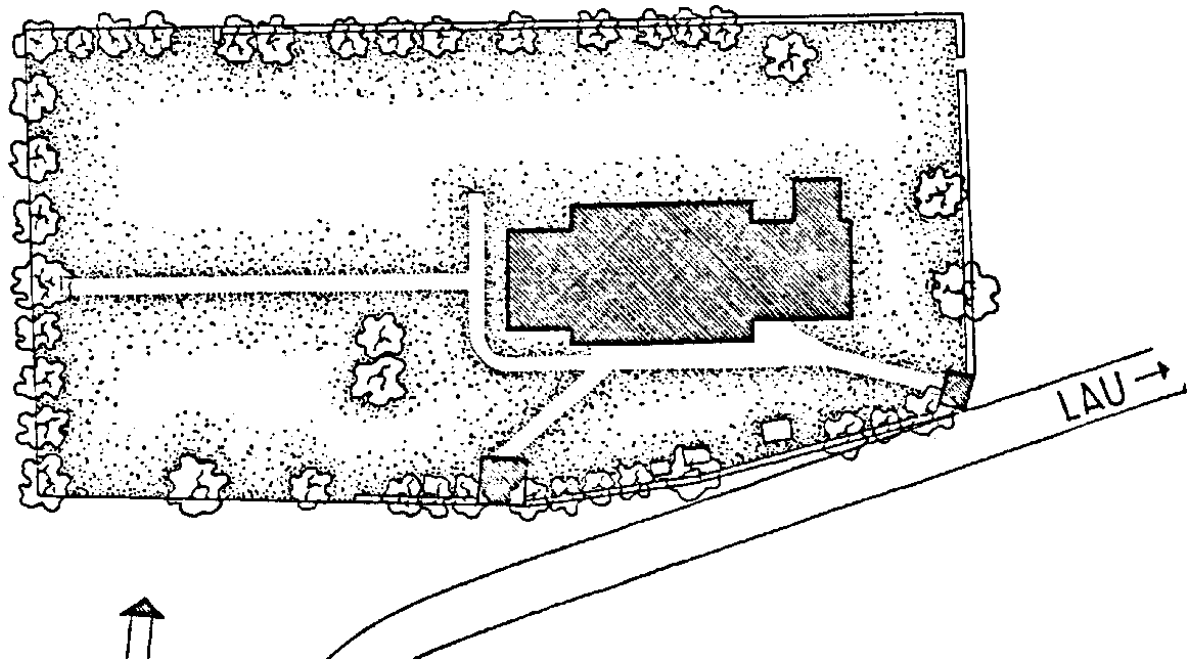
När kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan, nordost 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

När kyrka och kyrkogård fotograferad från väster. Foto ES 2023.

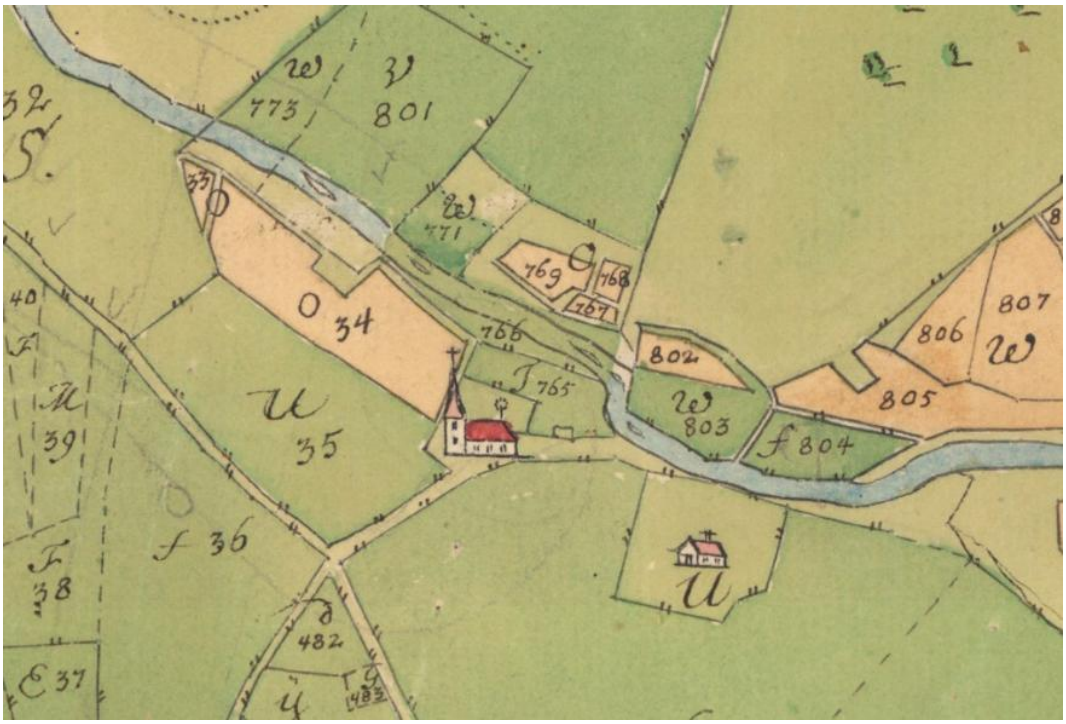
Situationsplan över Närs kyrkogård upprättad av Gotlands Museum 2023.

Situationsplan över Närs kyrkogård upprättad av L. E. Olsson 1985. Ur Sveriges kyrkor 1990.

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att kyrkan omges närmast av åkermark i väster, ängs- och betesmarker i söder och Närsån i norr. På laga skiftes karta från 1878 syns kyrkogårdens omfattning innan utvidgningen mot väster 1880-1881.

Skattläggningskarta När socken 1752. Norr om kyrkan ligger Närsån.

Laga skiftes karta, Alvare nr 1, 1878. Den södra stigluckan är markerad, men inte den sydöstra. Utanför kyrkogårdens sydvästra del ligger ett sockenmagasin, uppfört 1863.

Av ett protokoll 1711 framgår att kyrkogården dels var inhägnad av en stenmur, troligtvis mellan stigluckorna, dels av ett träplank. År 1765 var kyrkogården till stora delar fortfarande inhägnad av trästängsel, vilket var i behov av reparation. Husbönderna sade sig villiga att uppföra en stenmur och det fanns kalkbruk ”emedan de icke förstodo sig uppå at uplegga lös mur Så at den kunde hafwa någon wahraktighet.” År 1813 är det återigen aktuellt med reparation av den södra kyrkogårdsmuren.

Ett problem på Närs kyrkogård var avledande av vatten. År 1708 anbefaldes att ett dike skulle grävas genom kyrkogården genom den östra sidan ner till ån så att ”liken kunna sättias torra neder i sina grifter”. Mer än 100 år senare återkommer samma sak. Den sanka marken var tydligt ett problem både för kyrkogården och kyrkobyggnaden.

År 1750 beslutades att ett sockenmagasin skulle inrättas i ringkammaren vilket skedde 1759. Här varade det i drygt 100 år. År 1863 byggdes ett fristående sockenmagasin av trä ursprungligen ställt sydväst o kyrkan på ”Magasinsplanen”. Det flyttades på 1930-talet till sin nuvarande plats 200 meter sydväst om kyrkan.

I mitten av 1800-talet började en utvidgning av kyrkogården planeras. Det framgår då att stora gravhällar stod vid muren och att ägarna skulle ta om hand om dem alternativt överlåta dem till kyrkan. Kyrkogården utvidgades åt väster 1880-1881. Ytterligare en utvidgning åt väster skedde 1948. Denna yngre kyrkogård och en äldre skildes åt genom ett stort dike med en betongbro klädd med kalksten. I kyrkogårdens västra del anlades en ”urnlund”. Arkitekt var Ove Leijonhufvud.

När kyrka fotograferad från sydost. Foto 1880. Gotlands museums arkiv.

När kyrka och kyrkogård fotograferade från sydost. Foto Carl Curman 1893. ATA.

När kyrka fotograferad från söder omkring sekelskiftet 1900. Foto J W Hamner. Gotlands museums arkiv.

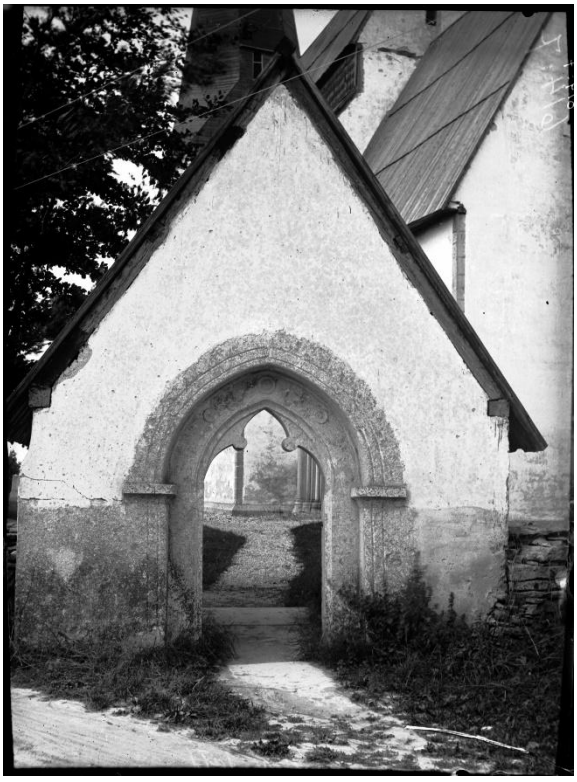
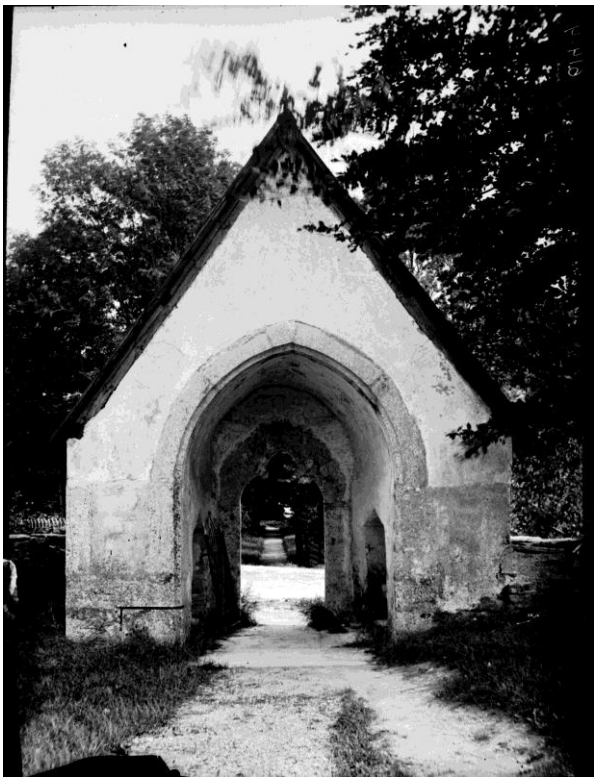

När kyrka fotograferad från sydväst. Sydväst om kyrkan ligger sockenmagasinet, nu flyttat ett par hundra meter västerut. Foto i slutet av 1800-talet. Gotlands museums arkiv.

Den södra stigluckan från söder respektive norr. Foto Eric Erici 1916. ATA.

Den östra stigluckan från öster respektive väster. Foto Eric Erici 1916. ATA.

Den västra delen av När kyrkogård. Foto Nils Lagergren 1958. ATA.

Nulägesbeskrivning

När kyrkogård har en äldre del och en yngre del. Den senare tillkommen 1948 väster om kyrkan.

Den äldre kyrkogården

Den äldre delen har i söder, öster och norra nära nog behållit sin ursprungliga utsträckning. Vid åtminstone två tillfällen har utvidgningar gjorts åt väster, troligen på 1860-talet samt 1880-1881. Den äldsta delen kring kyrkogården har troligen kvar sin ursprungliga medeltida sträckning vilket de bevarade stigluckorna i sydöst och söder tyder på.

Kyrkogården är omgiven av en kallmurad kalkstensmur täckt av kalkstensskivor. Den mäter i söder 106 m, i öster 44 m, i norr 104 m och i väster 51 m. Stigluckor finns i såväl södra som östra mursträckningarna. De är uppbyggda av kalksten, putsade med kalkbruk ut- och invändigt med undantag för bågar och inre hörnkedjor som är av huggen kalksten, och täckta av faltak. Båda stigluckorna har invändigt spår av rosa kalkavfärgning, troligen från 1700-talet.

Den södra stigluckan kallad ”Likporten” har ett golv belagd med stora gravhällar i kalk och sandsten, sju stycken samt en som är lagd som tröskelsten. Den sydöstra stigluckan kallad ”Lilla kyrkogårdsporten” har en rikt profilerad spetsbågig omfattning med huggna droppstenar. På den östra stigluckans innervägg finns ristningar i form av årtal samt runor. Denna stiglucka har varit prästgårdens ingång. Stigluckorna är försedda med grindar i smidesjärn, den södra med pargrindar. Grindarna har samma utformning. I den nordöstra mursträckningen finns en öppen ingång. Tidigare fanns en järngrind med gjutna svartmålade järnstolpar. I den västra muren finns en öppning utan grindar mot den yngre kyrkogården.

Gångarna, som är belagda med cementplattor, leder från de båda stigluckorna till kyrkans huvudingång, långhusportalen, och vidare utmed denna fasad samt utmed den västra fasaden. I väster ansluter en central, grusbelagd gång som leder ut mot den yngre kyrkogården. Kyrkans södra fasad belyses med strålkastare som placerats längs med de södra och sydöstra mursträckningarna. Det finns också fyra belysningsstolpar av varierande typ.

Den äldre delen av kyrkogården saknar idag en tidigare trädkrans. Vid ingången till kyrkobyggnaden växer två bokar (nr 1, 2). I väster växer tre solitära träd; bokar (nr 3, 4) och en idegran (nr 5). Skogslönnarna (nr 6, 7) i den sydvästra delen är kvarvarande träd av trädkransen. Söder om den södra muren finns en trädrad med alm.

På den äldre delen av kyrkogården fanns 202 synliga gravar 1996, av dem var 32 murgrönekullar. Söder om kyrkan finns tre gravtumbor, varav två är från 1800-talet. På den tredje som troligen är från samma tid är texten utplånad. Gravtumborna har täckstenar av kalksten och två av dem har socklar av ek. Kyrkogården uppvisar ett i övrigt ett rikt varierat urval av gravvårdar och gravanordningar. År 2012 anlades en askgravlund i form av ett skepp i kyrkogårdens norra del.

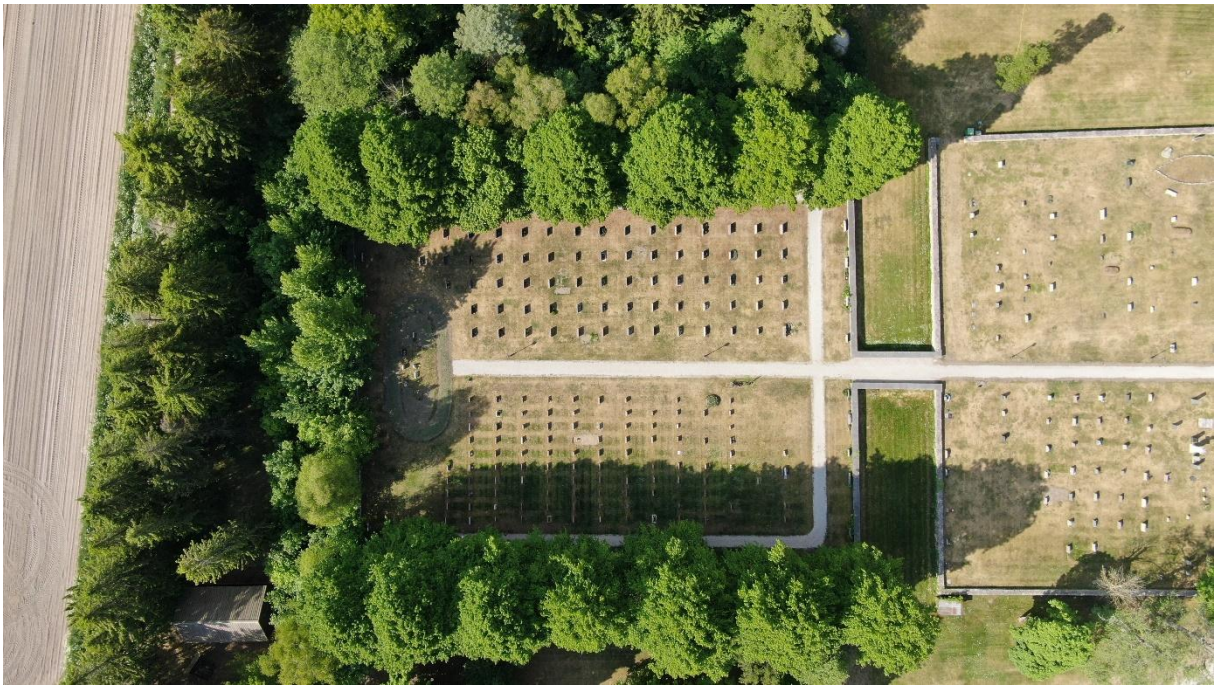
Den yngre kyrkogården

Mellan de båda kyrkogårdarna finns ett djupt dike, över vilket leder en bro. Den yngre kyrkogården, som anlades 1948-1949, är i det närmaste kvadratisk till sin utformning. Den omges av kallmurade kalkstensmurar med täckplattor av sandsten. Murarna mäter i söder 56 m, öster 49 m, norr 56 m och i väster 49 m. Öppningen i det sydvästra hörnet är försedd med en pargrind av trä. Gångsystemet är grusbelagt. Längs med mittgången står 3 belysningsstolpar. Vid den västra

muren har en urnlund anlagts. Den yngre kyrkogården i väster omges i norr och söder av trädrader med äldre friväxande lind, (nr 8-21). Solitära träd saknas i denna avdelning.

När kyrkogård, den äldre delen, fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

När kyrkogård, den yngre delen, fotograferad från ovan 2023. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Den södra mursträckningen. Muren täcks av kalkstensskivor. Foto ES 2023.

Den södra mursträckningen mellan stigluckorna. Foto ES 2023.

Den östra mursträckningen fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den norra mursträckningen fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den södra stigluckan, ”Likporten” fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den södra stigluckan, ”Likporten” fotograferad från norr. Foto ES 2023.

Golvet utgörs av gravhällar. Foto ES 2023.

Medeltida gravhäll upprest i den södra stigluckan. Foto ES 2023.

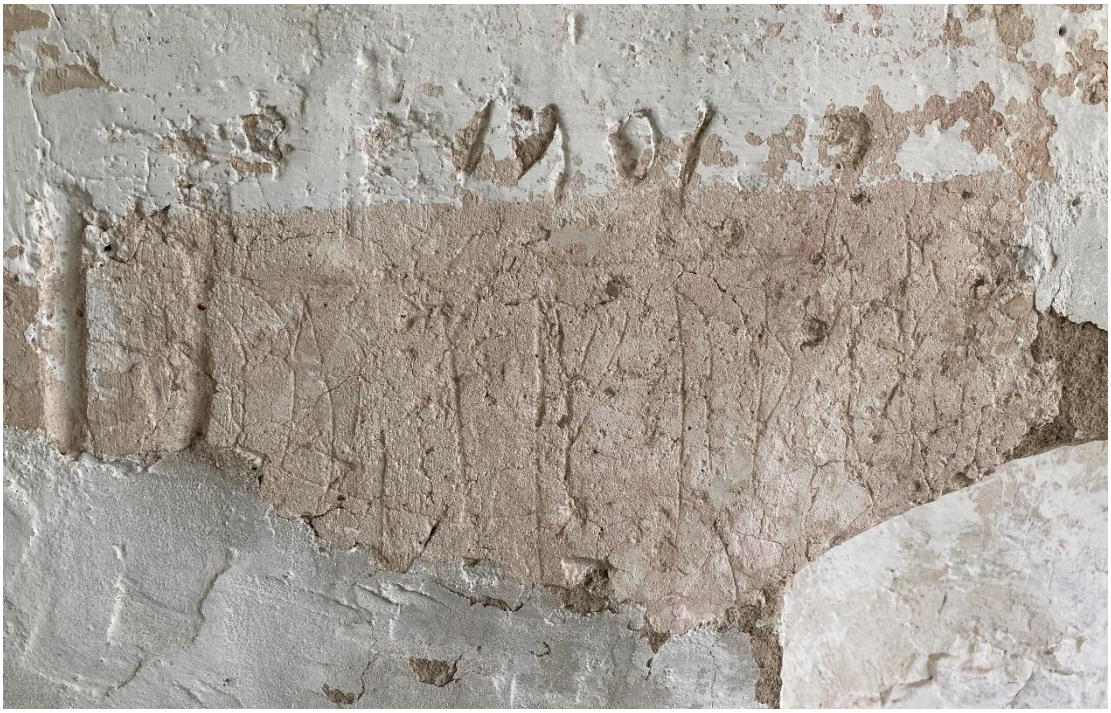
Den sydöstra stigluckan, ”Prästporten”, fotograferad från öster. Foto ES 2023.

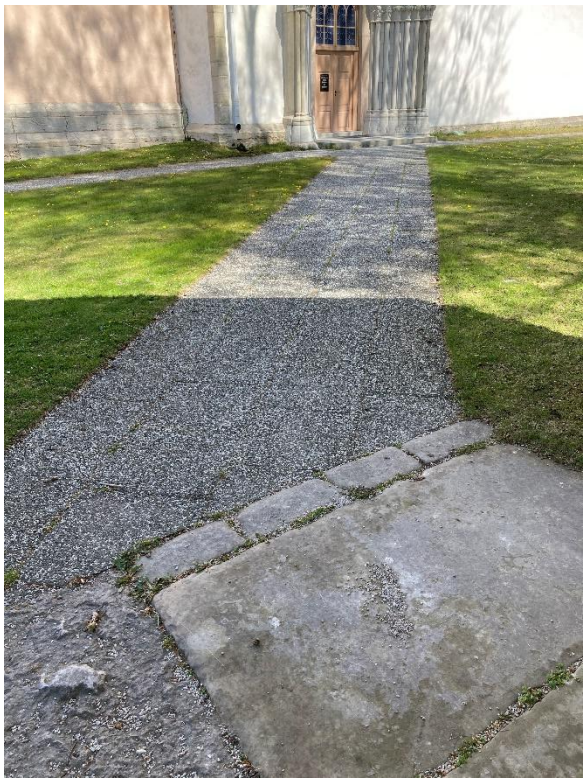
Den sydöstra stigluckan, ”Prästporten”, fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den sydöstra stigluckan har en rikt profilerad spetsbågig omfattning med huggna droppstenar. I bågens övre del finns tre symmetriskt huggna cirklar med rosmotiv. Foto ES 2023.

I den sydöstra stigluckans innervägg finns ristningar i form av årtal och runor. Foto ES 2023.

Närmast, en tröskelsten som utgörs av en gravhäll, vid den södra stigluckan. En gång belagd med betongplattor leder fram till södra långhusportalen. Foto ES 2023.

En gång belagd med betongplattor leder från sydöstra stigluckan längs kyrkans södra fasad. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Gravtumba söder om kyrkan. Tumban har en täcksten av kalksten på sockel av sten. Den skall ha inrättats för kyrkoherden Carl Magnus Hägg som avled 1828 och var ämnad både för släkten Hägg och Klintberg. Här begravdes prosten Mathias Klintberg 1868 och hans hustru 1874. Foto ES 2023.

Tumba med täcksten av sandsten på en sockel av ek. Tumban är inrättad för Nils Johansson och hans hustru, Mattise gård 1823. Foto ES 2023.

Tumba med täcksten av kalksten på en sockel av ek. Inskriften är helt utplånad. Foto ES 2023.

Den södra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den västra delen av kyrkogården närmast kyrkan fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av den äldre kyrkogården utvidgad, 1880-1881. Fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den sydvästra delen av den äldre kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den nordvästra delen av den äldre kyrkogården fotograferad från öster. Här ligger en askgravlund i form av ett skepp, anlagd 2012. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den norra delen av kyrkogården fotograferad från ingången i nordost. Foto ES 2023.

Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2023.

Den västra delen av den äldre kyrkogården och den yngre kyrkogården fotograferade från kyrktornet. Foto ES 2023.

Den äldre kyrkogården fotograferad från betongbron mellan den äldre och den yngre kyrkogården. Foto ES 2023.

Betongbro klädd med kalksten tillkommen i samband med en utvidgning åt väster 1948. Ritad av arkitekt Ove Leijonhufvud. Foto ES 2023.

Den yngre kyrkogården i väster omges av kallmurade kalkstensmurar med täckplattor av kalksten samt en trädkrans med lind. Foto ES 2023.

En gång på den äldre kyrkogården sträcker sig fram till den yngre kyrkogården och övergår från en beläggning med betongplattor till grus. Foto från öster, ES 2023.

Grusbelagd gång som sträcker sig runt den yngre kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Ingång till den yngre kyrkogården i sydväst med en dubbel järngrind och kallmurade fyrkantiga stolpar med täckplattor av kalksten. Foto ES 2023.

Den yngre kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2023.

Den nordvästra delen av den yngre kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2023.

Den sydvästra delen av den yngre kyrkogården från öster. Foto ES 2023.

Den västra delen av den yngre kyrkogården med en urnlund. Foto ES 2023.

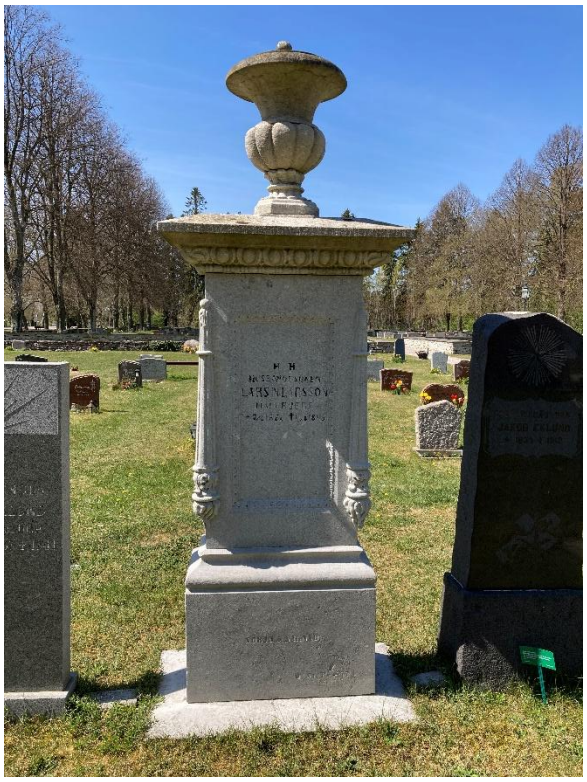

Minnesplats i ängsområdet väster om kyrkogården. Foto ES 2023.

Exempel på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvård i rödaktig kalksten från 1873. En av de äldsta gravvårdarna på Närs kyrkogård. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten krönt av urna från 1895. Utgör centrum i en grupp på fem gravvårdar i en familjegrupp. Vid inventeringen 1996 en grusgrav med stenram. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård med sockel av sandsten och kors av kalksten från 1872. Tillhör de äldre på kyrkogården. Tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravkulle täckt av murgröna med gravvård i svart granit från första delen av 1900-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Grusgrav omgiven av stenram med gravvård i svart granit (se höger bild) från 1918/19. Tidstypisk. Grusgravar som var vanliga förr är idag sällsynta på gotländska kyrkogårdar. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Obelisk i svart granit från 1919. Mycket tidstypisk. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Träkors från 1927. Idag är träkors ovanliga på gotländska kyrkogårdar. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Grusgrav med stenram och gravvård i röd marmor från 1938. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravhäll i kalksten med järnringar från 1903/04. Gravhällar är idag mer ovanliga. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Fyrmästare Daniel Alfvengren varunder många år fyrmästare på Östergarnsholm. Foto ES 2023.

Kors i järn från 1955-1956. Järnkors är ovanliga på gotländska kyrkogårdar. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2023.

Gravvård i kalksten från 1940. Överst står ”Han föll på sin post” Under är inhugget ett kors omgivet av flammande kronor och skyldrande gevär. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och personhistoria. Foto ES 2023.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

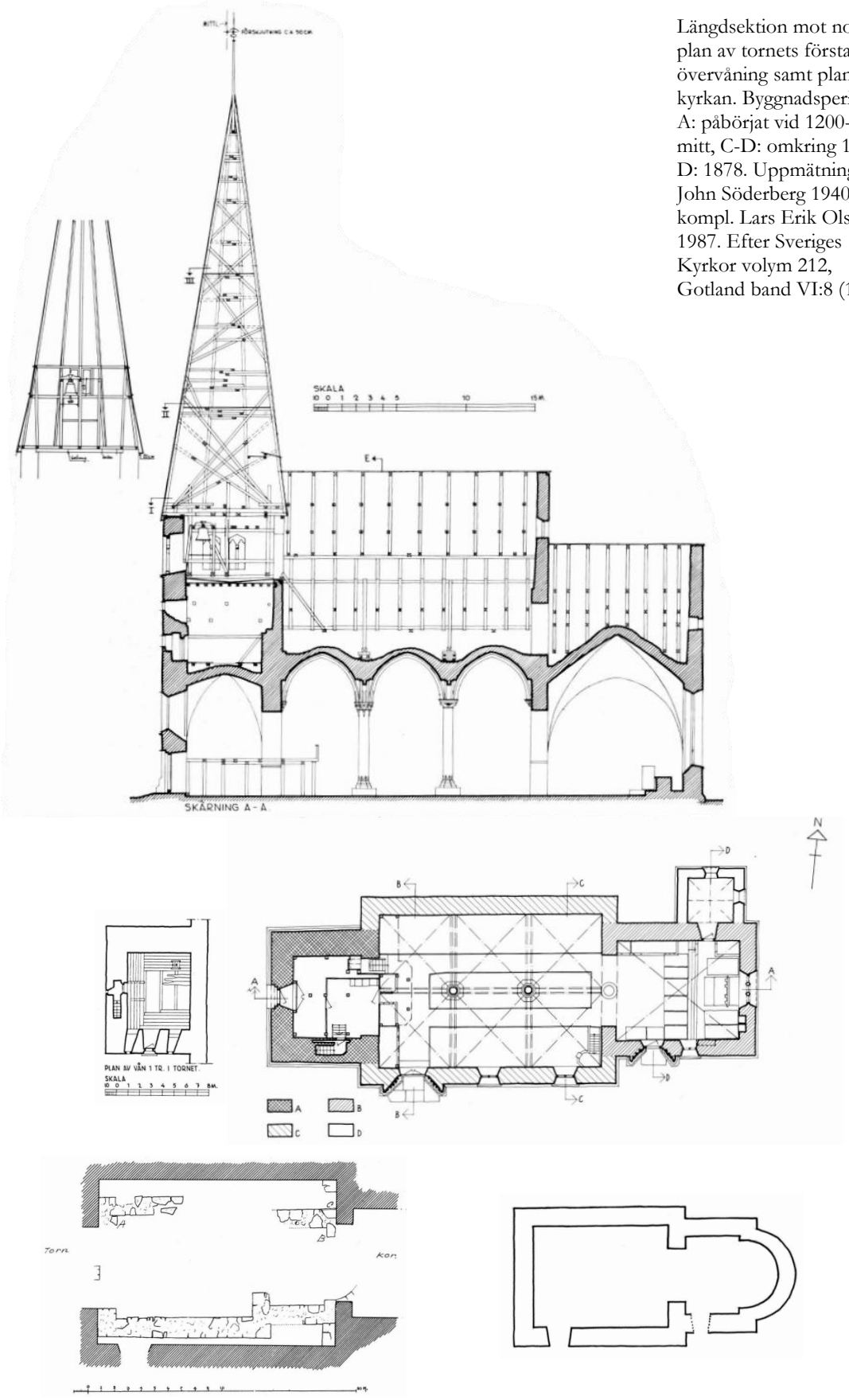
Kyrkan i När särskiljer sig något bland de gotländska genom att den delvis har en ålderdomlig prägel och då har det ändå skett ett antal förändringar, men mest under 1800-talet innan de äldsta avbildningarna gjordes av kyrkan. Till den ålderdomliga karaktären hör långhustakets form och den höga tornhuven samt inredningen och då inte minst bänkinredningen med sina många målade figurer på dörrarna. Långhustaket är en så kallad pseudobasilika, som ser ut som utvändigt ser ut som en byggnad med förhöjt mittskepp utan att vara det. Det är en typ som har förekommit i ett okänt antal gotlandskyrkor, men som är känd från Sanda och Eskelhem, där takformen också rekonstruerades på 1950-talet, och som förekommer i Lau sedan restaureringen vid samma tid. Tornspiran är hög, väl synlig och även ett vårdat sjömärke. Öppningarna mitt på tornets södra sida är omdiskuterade och ofta – sannolikt felaktigt – tolkade som skyttegluggar. Medan långhusportalens stenskulptur vittrat och måst ersättas av kopior har den huggna inre stenskulpturen i kapitäl och valvkonsoler bevarat en ovanligt tydlig skärpa. Kyrkan är en av dem med en dopfunt av den för sitt säregna konstnärliga uttryckssätt uppmärksammade stenmästaren ”Hegvald”.

Exteriör från nordväst. Foto JL 2023.

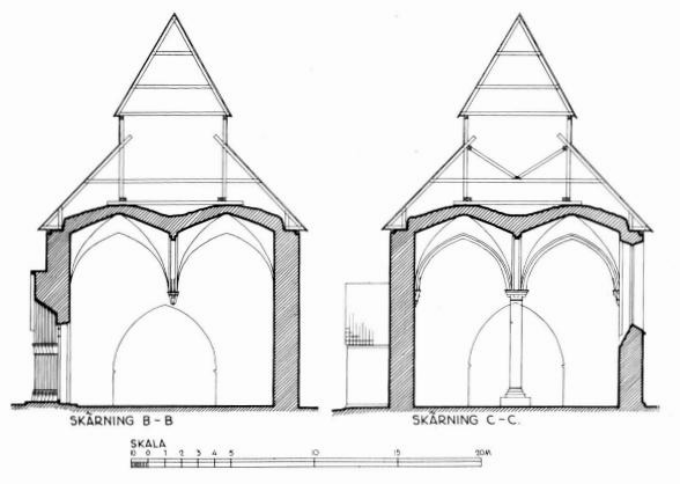

Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

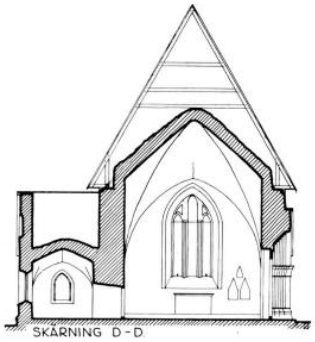

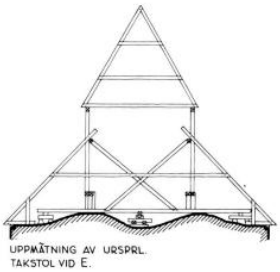
Längdsektion mot norr, plan av tornets första övervåning samt plan av kyrkan. Byggnadsperioder, A: påbörjat vid 1200-talets mitt, C-D: omkring 1300, D: 1878. Uppmätningar John Söderberg 1940, kompl. Lars Erik Olsson 1987. Efter Sveriges Kyrkor volym 212, Gotland band VI:8 (1990).

Murar från kyrkans äldre långhus, kor och absid, dokumenterade av Ture Carlson 1933 samt i rekonstruktion. Efter Sveriges Kyrkor volym 212, Gotland band VI:8 (1990).

Sektion genom långhuset mot väster och öster samt genom koret mot öster och vid en ursprunglig takstol på långhusvinden. Uppmätningar John Söderberg 1940. Efter Sveriges Kyrkor volym 212, Gotland band VI:8 (1990).

Fasad mot söder. Uppmätning Lars Erik Olsson 1985. Efter Sveriges Kyrkor volym 212, Gotland band VI:8 (1990).

Byggnadshistorik

Det går att på rimliga grunder anta att socknens allra första kyrka varit en liten träkyrka, men inga rester av någon sådan har påträffats men heller inget som skulle motsäga att en sådan funnits. En tradition säger att en äldre kyrka legat på annan plats. Namnet på Kapellets fiskeläge i socknen tyder också att det funnits ett kapell där i äldre tid. Vid golvets omläggning 1933 framkom grundmurarna till ett äldre murat långhus med smalare kor och i öster en absid av den för Sveriges och Danmarks romanska kyrkor karaktäristiska formen, daterbar till 1100-talets senare del. För nästa steg i byggnadshistorien finns dock några oklarheter fram tills att nuvarande kor och långhus stod färdiga i gotisk stil vid 1200-talet slut eller omkring 1300. Tornet och för den delen även koret synes till sin placering vara beroende av den äldre kyrkan. Detta, tillsammans med att tornets låga höjd i förhållande till nuvarande långhustaket talar för att tornet gestaltades utifrån den äldre kyrkan och sedan inkorporerades – om än provisoriskt – i nuvarande kyrkan. Det finns dock saker som talar för att tornet snarare anpassats till långhuset än tvärtom, som tornets rektangulära gluggar mot söder, tornets östra mur samt hur sockeln ansluter till långhuset, även om den delvis kan ha förändrats vid sockelns omfattande reparation på 1860-talet.

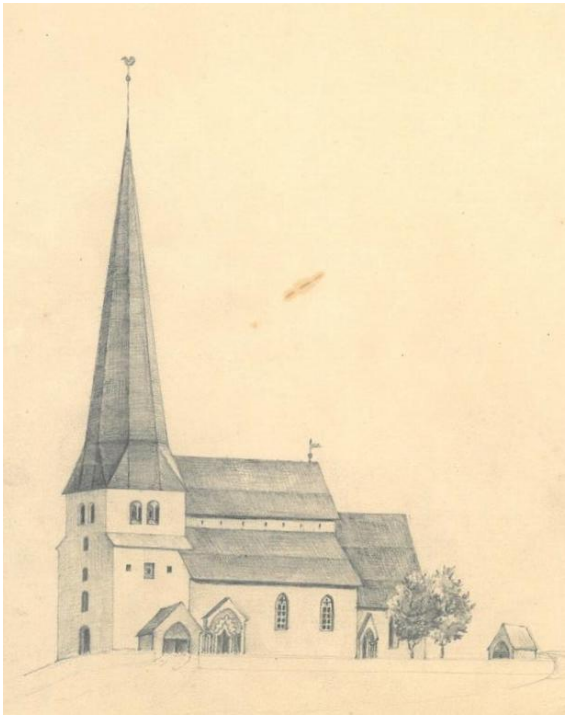
Tornets grund är lagd helt utifrån det äldre långhuset, vilket gör att det ansluter något asymmetriskt till det yngre, gotiska, inte tvärtom. Sockeln, som alltså delvis förnyades vid 1800-talets mitt, omsluter på södra sidan och är tillhuggen efter långhusets sockel. Gluggarna på tornets södra sida är centrerade utifrån det nuvarande långhuset. På tornets östra sida finns en öppning men inga ljudgluggar som åt andra håll. Ljudgluggarnas rundbågar kan tala för en tidig datering, samtidigt har västportalen likheter med den till omkring 1300 daterade sakristieportalen i Rone. Snarare än kring 1200-talets mitt skulle tornet då härröra från samma tid som koret och långhuset. Möjligen kan det ha gått till så att tornet grundlades intill den romanska kyrkan under 1200-talets mitt eller senare del, men att man innan byggandet fortsatte bestämde sig för att bygga en ny kyrka. Grunden till den nya kyrkans kor och långhus lades ut. Koret byggdes på så sätt att absiden och det äldre korets östra gavel revs och det nya koret anlöts så att det provisoriskt kunde användas med den gamla kyrkan. När tornet byggdes placerades de rektangulära öppningarna mot söder så att de skulle hamna symmetriskt utifrån långhuset. Mer problematiska är ljudgluggarna, vars låga placering motsäger en anpassning till det gotiska långhuset, samtidigt som ljudgluggar saknas mot öster. Öppningens höjd- och breddmått överensstämmer dock med övriga sidors ljudgluggar men de saknar huggna hörnkedjor som vore en förutsättning för att öppningen skulle vara förändrade ljudgluggar. Gluggarna inramas av en rundbåge medan själva öppningarna har en tydligt gotisk trepassform. En golvbräda i tornet (med okänd placering) har dendrokronologiskt daterats till 1310 (Bråthen 1995, 1998) men då brädans sammanhang med tornets byggnadskropp saknas går det inte att koppla årtalet till byggandet av tornet. Tornets datering och byggnadens kronologiska sammanhang med resten av kyrkan är därför ovanligt oklart. Det nuvarande långhuset synes ha rests i direkt följd på koret utan byggnadsuppehåll och den romanska kyrkans långhus och återstoden av koret rivits. Endast ett fåtal stenar som genom behuggning eller andra spår synes härröra från den äldre kyrkan är synliga i den nuvarande kyrkans murverk. Ändå är det högst rimligt att anta att man återanvände murstenen från gamla kyrkan i den nya, så som var vanligt i andra kyrkobyggen. Genom motsvarande analogier med gotländska kyrkor är det mycket sannolikt att tornets murar var planerade att bli högre.

Kyrkobyggnaden torde ha haft nuvarande form sedan 1200-talets slut eller omkring 1300 med undantag för sakristian och möjligen tornhuven. Tornhuven har en för gotländska förhållanden ovanligt hög resning, då de högsta tornhuvarna synes vara byggda på senmedeltiden och kanske i

synnerhet på 1600-talet, är det inte orimligt att anta att den nuvarande formen inte är den ursprungliga. En vindflöjel är bevarad med årtalet 1659, vilket skulle kunna tala för detta. Läget nära kusten och att kyrktornet därför utgjorde sjömärke kan vara ett skäl att huven behövde synas. Reparationer, bland annat 1797 och efter blixtnedslag 1848, synes inte bara ha lagat huvkonstruktionen utan även gjort den instabil. Efter att en tid ha lutat kraftigt restes en helt ny tornhuv 1949 med samma yttre form som den tidigare. Kyrkan putsades 1771-1772 med en grov puts (spritputs?) med en ljust rödbrun ton åstadkommen genom iblandad tegelkross, förnyad 1836 och 1884-1885, borttagen 1993.

Under 1800-talet skedde en serie reparationer och mindre förändringar. År 1820 byggdes en sakristia på korets norra sida. Denna var dock bristfälligt byggd och ersattes 1878 av en helt ny på samma plats. Sockeln reparerades på 1860-talet och försågs delvis med nyhuggen sten. Möjligen kan denna och tidigare reparationer vara orsaken till att sockel helt saknas på kyrkans norra sida mellan tornet och sakristian antingen för att man vid kompletteringar på södra sidan hämtat block härifrån eller för att man bara tagit bort de gamla skadade blocken men inte satt hit nya då detta var kyrkans mindre synliga baksida. Långhusets sydportal har i äldre tid, senast vid reparationer på 1800-talet, mist något av sin medeltida utformning. Vimpergen hade ändrats till lägre vinkel och 1884 lagades delar av kapitälbanden med cement. År 1959-1960 rekonstruerades portalen efter en genomgripande ommurning, varvid flera delar nyhöggs, bland annat kapitälbanden, av stenhuggaren Henna Karlsson, Slite och konstnären Bertil Nyström. Den äldre putsen avlägsnades vid en yttre restaurering 1993 efter förslag av arkitekt Jan Utas och ersattes av vit slätputs. Efter 2007 avfärgades tornet i en ljust gulbrun ton efter förebild av den 1993 avlägsnade äldre putsen. Vid en utvändig restaurering 2014 putsades och avfärgades tornet med en tunn rosatonad kalkavfärgning.

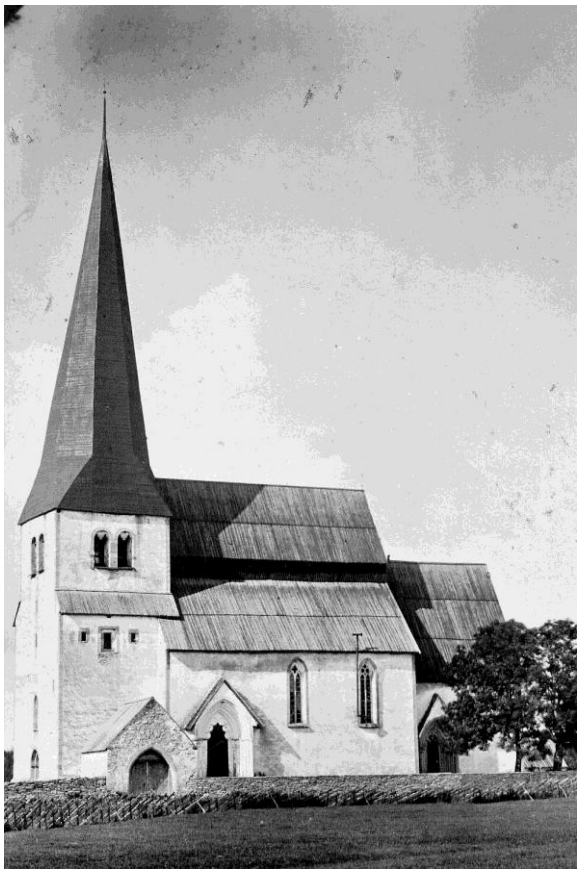

De äldsta kända bilderna av kyrkan på pastoratets sigill från 1828, gjort av Gustaf Adolf Unnérus, avdrag i Sveriges Kyrkors arkiv, ATA, samt i blyertsteckning från 1800-talets mitt eller senare del.

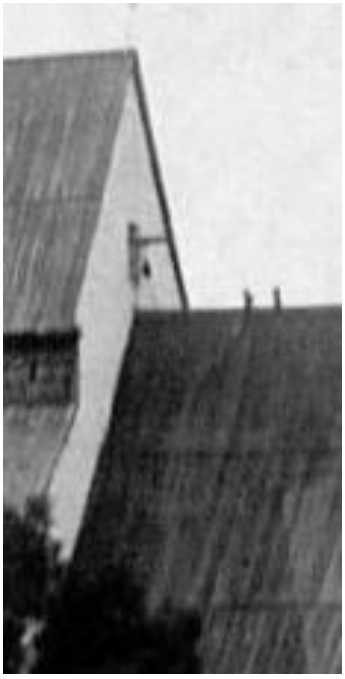
Kyrkans fasader, plan samt detaljer av kolonner, stigluckorna samt järnbeslagen på västportalens dörr. Teckningar av Nils Månsson Mandelgren 1876, möjligen delvis efter foton och teckningar av C. F. Lindberg 1875. Folklivsarkivet, Lund (Alvin). Planritningen återger, om än summariskt, den två år senare rivna sakristian från 1820-talet. Kalkmålningen uppe i högra hörnet är ej bevarad.

Exteriör från sydväst mellan 1872 och 1884. Foton i ATA, till höger av Charles Felix Lindberg 1875.

Exteriör från sydöst omkring 1900. Till höger förstorad detalj av långhusets östra gavelröste med hissbom i gluggen. Foto ATA.

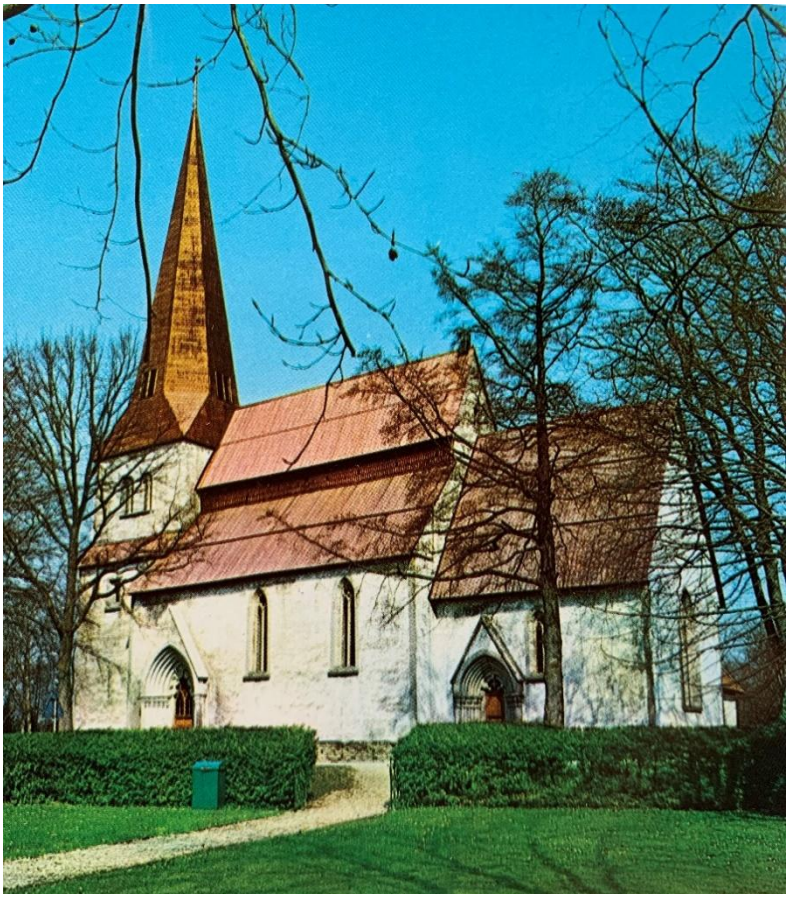

Exteriör från sydväst visande tornhuvens kraftiga lutning före 1949 samt av tornets nedre del och långhuset innan långhusportalens ombyggnad. Foto Einar Erici 1916 och Iwar Anderson 1942, ATA.

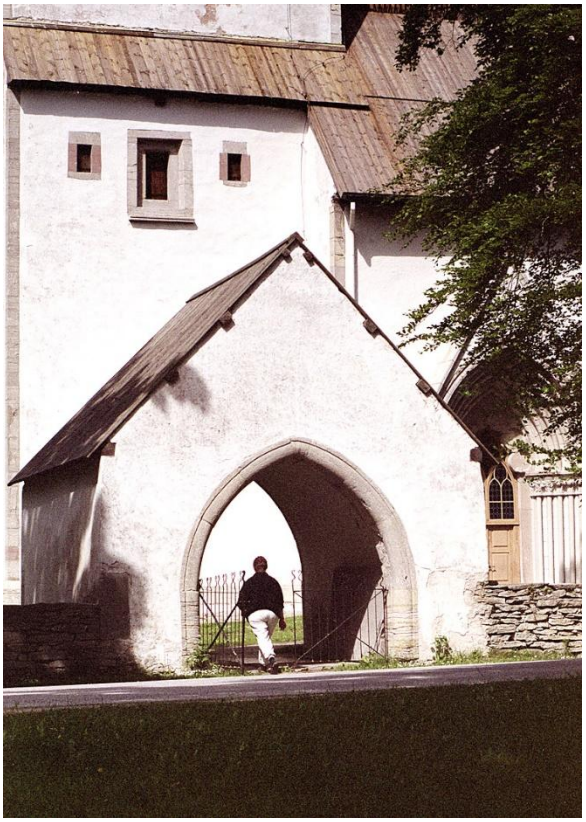

Exteriör av tornet från sydöst innan huvens ombyggnad 1949 samt från väster efter ombyggnaden. Foto Iwar Anderson 1942 och Nils Lagergren 1958, ATA.

Exteriör från sydöst före restaureringen 1982. Kyrkan sedan 1880-talet putsad i lätt ljusröd kulör. Foto Hans Hemlin ca 1965-1975, efter Söderberg 1978.

Exteriör från sydväst efter restaureringen 1982 då fasaderna täcktes av vit slätputs. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan har en karaktäristisk profil med det högresta och delade långhustaket samt tornet med sin i jämförelse låga tornkropp under en tornhuv som är högre än tornmurarna. Medan sydfasaden på långhus och kor har ståtliga vimpergprydda portaler med flera språng och skulpterade kapitälband samt gotiska fönster är kyrkans norra sida mera sluten, brutet endast av sakristian och tornets ljudgluggar. Långhusportalen, som är den ståtligare av dem, har i dageröppningens övre del ett infogat fönster med gotikinspirerat masverk i trä. Ett stort fönster dominerar också östfasaden. Tornet har en mindre portal i väster och ett smalt fönster, båda spetsbågiga. I nivå med långhustaket blir tornet smalare på liknande sätt som öns många galleritorn, men här saknas gallerierna och är mot söder ersatta av en rektangulär lastport med en delvis kvarsittande bom ovanför, flankerad av två ljusgluggar. Kyrkans fasader är putsade, på tornet avfärgade i en ljusröd ton, i övrigt vita. Mot marken löper på långhusets och korets södra och östra sidor samt på sakristian en enkel skråkantad sockel, medan tornet har en högrest sockel i två avsatser. Mot norr saknar långhuset och halva koret sockel. Sockeln, hörnkedjor och omfattningar kring fönster, portaler och tornets öppningar är av huggen kalksten av omväxlande grå, gulaktig och rödaktig sort. Långhustaket har två fall med hålformade ljusgluggar och mindre luckor på sidorna. Yttertaken är tjärade faltak med tornpanel av horisontellt lagda bräder på tornet. Långhustakets vertikala parti mot söder och norr är spåntäckta av spetsiga spånor av medeltida typ med väl synligt centrerat spikhuvud. Sakristian har tegeltak.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2023.

Exteriör från nordöst. Foto JL 2018 respektive 2023.

Exteriör från sydväst. Foto JL 2023.

Del av långhusets sydfasad med portalen sett från sydöst. Foto JL 2023.

Långhusportalen. Foto JL 2023.

Del av långhusportalen. Foto JL 2023.

Långhusets sydportal före konserveringen 1958-1959. Foto Einar Erici 1916, ATA, respektive Gunnar Svahnström 1958, GMA.

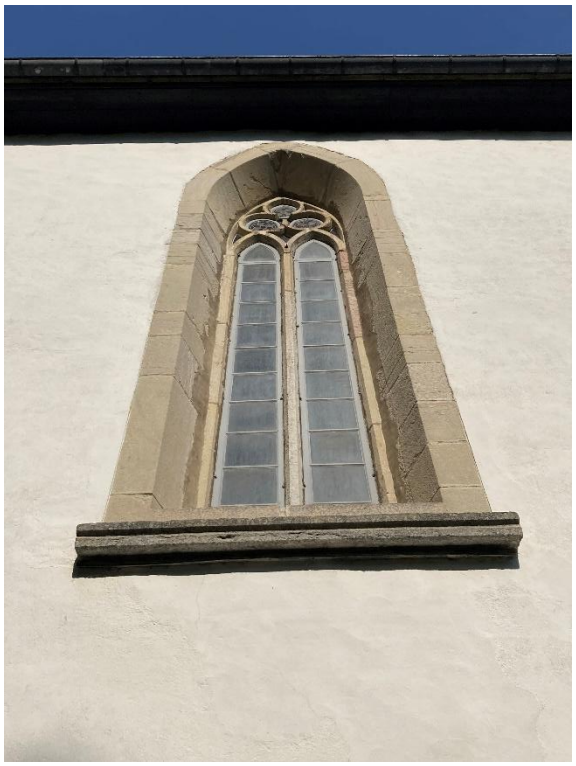
Långhusets sydportal under konservering. Foto Nils Lagergren 1958, ATA, respektive Gunnar Svahnström 1958, GMA.

Långhustaket från söder. Foto JL 2023.

Del av långhustaket sett från söder. Foto JL 2023.

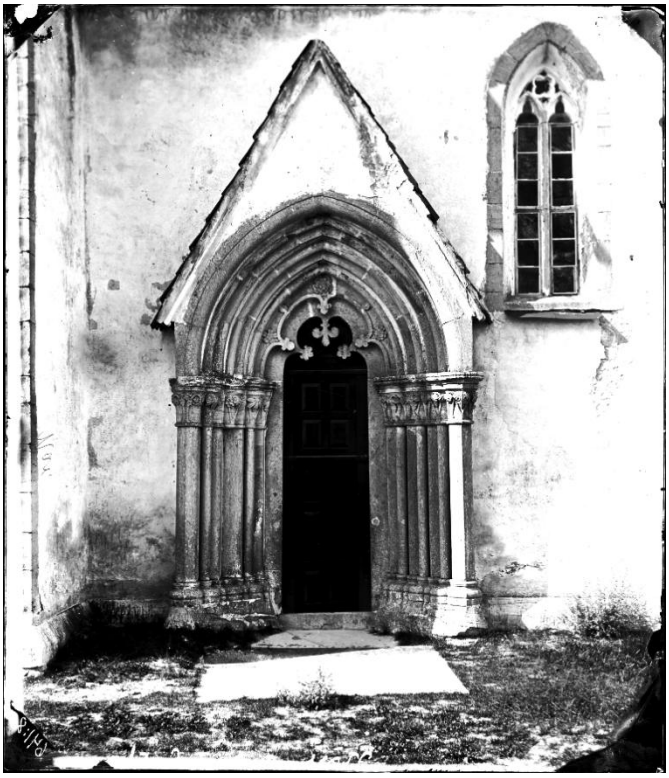
Långhusets sydöstra fönster samt långhusets sydöstra hörn. Foto JL 2023.

Korportalens kapitälband, arkivolter och tympanonfält. Foto JL 2023.

Korportalen. Foto JL 2023.

Korportalen. Foto Charles Felix Lindberg 1875, ATA. Till höger korets södra fönster. Foto JL 2023.

,

Exteriör från öster samt korets östra fönster. Foto JL 2023.

Sakristian från nordöst. Foto JL 2023.

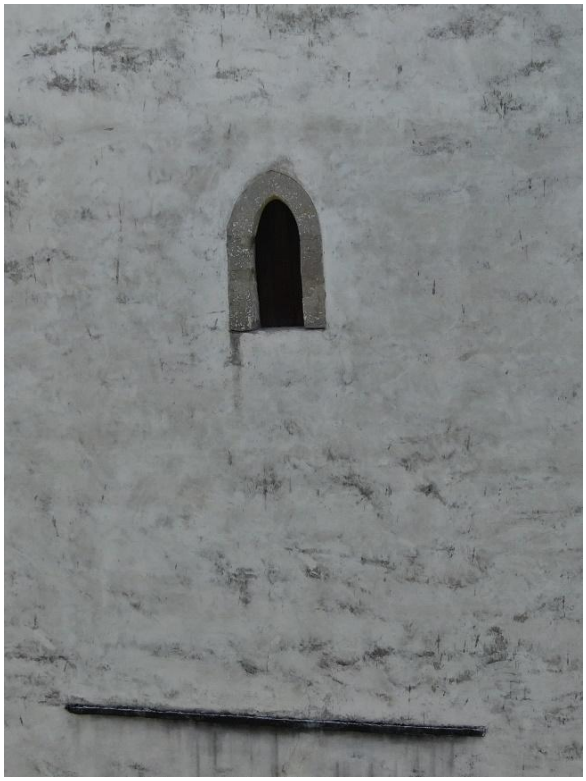

Sakristian från nordväst samt korets nordfasad väster om sakristian. Foto JL 2023.

Långhustaket sett från norr. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Gluggar i korets respektive långhusets östgavel. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

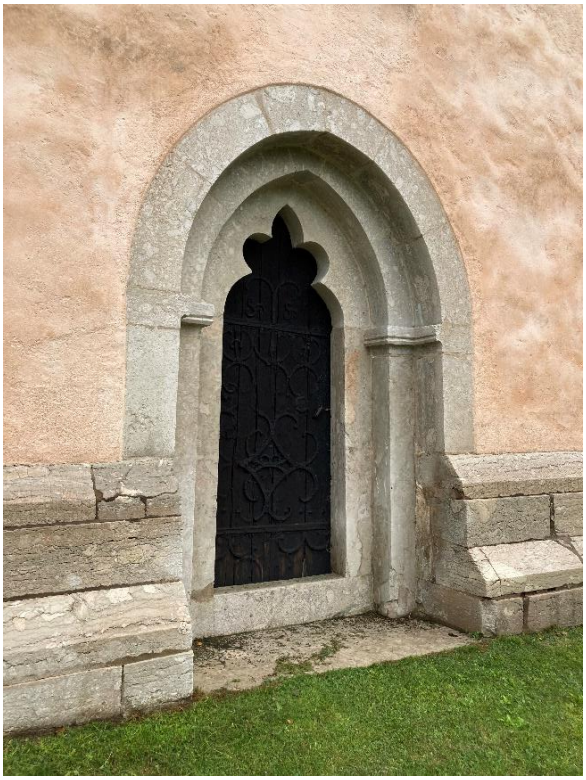
Långhusets östra gavel samt långhusets nordöstra hörn. Foto JL 2023.

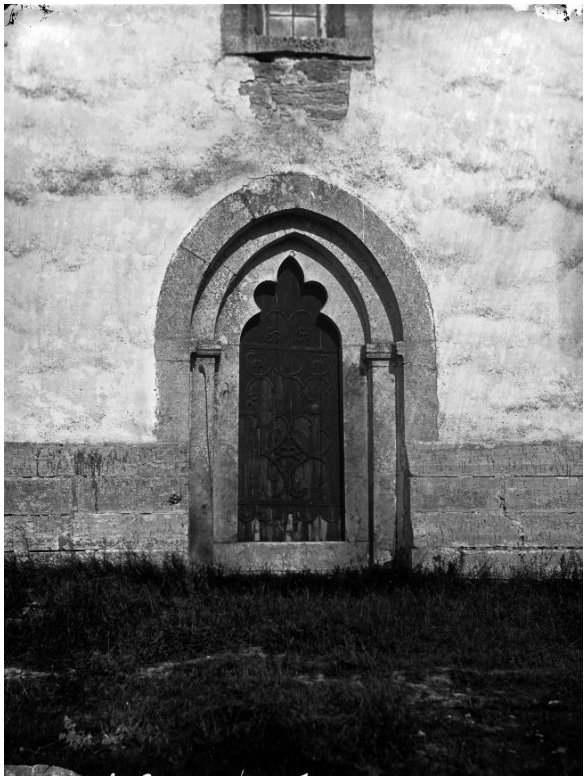
Långhusets nedre del, nordvästra långhushörnet samt del av tornets norra sockel, sedda från nordväst. Foto JL 2023.

Tornportalen i väster. Foto JL 2023.

Tornportalen i snedperspektiv samt tornportalens dörr. Foto JL 2023.

Tornportalen. Foto Charles Felix Lindberg 1875, ATA. Till höger tornets fönster. Foto JL 2023.

Tornets sockel i sydvästra hörnet samt i sydöst med anslutning till långhusets sockel. Tillhuggningen av blocken i tornets högre sockel är anpassad till långhusets lägre sockel, inte tvärtom, och långhussockeln skjuter in bakom tornsockeln. Det visar att tornets sockel är yngre än långhusets. Foto JL 2023.

Tornet från nordväst och sydväst. Foto JL 2023.

Lastport med rest av hissbom samt flankerande ljusgluggar på tornets södra sida sedda nedifrån. Foto JL 2023.

Samma öppningar sedda rakt framifrån. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Ljusgluggar på tornets västra fasad samt norra sidans ljudgluggar. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Ljudgluggarna på tornets västra och södra sidor. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

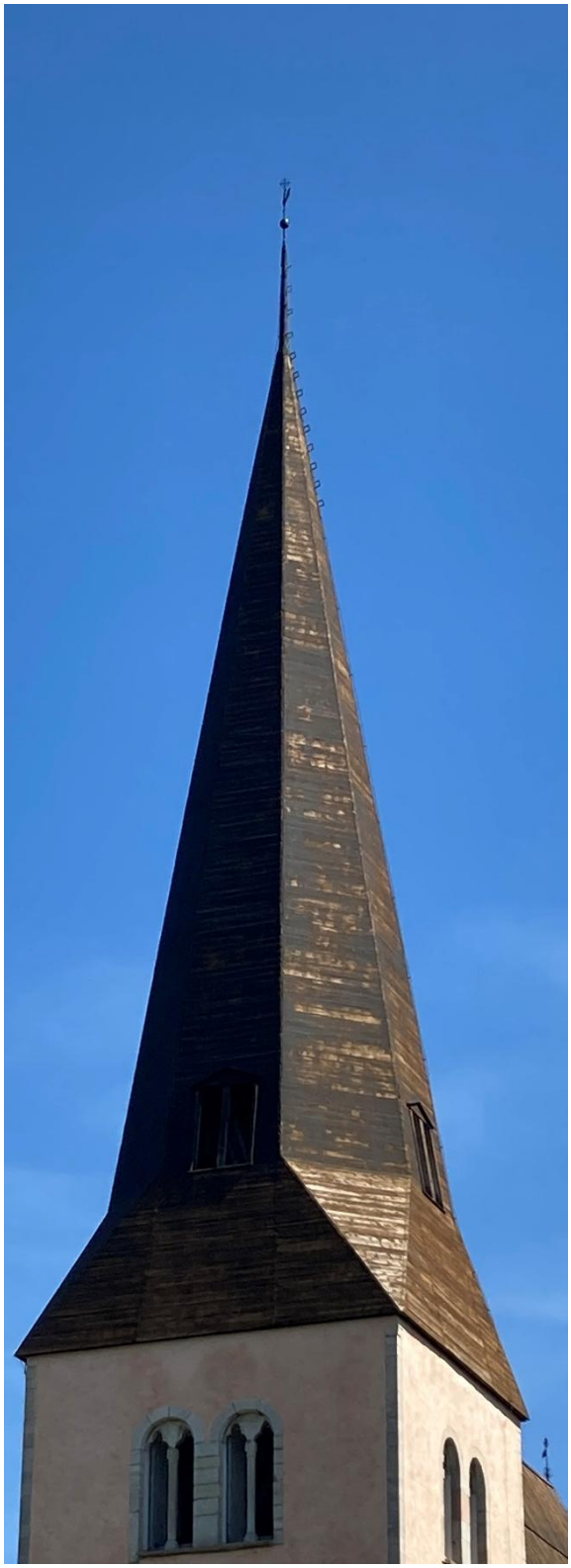

Ljudgluggar på tornhuvens södra och östra sidor. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Tornspirans vindflöjel. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift.

Vindflöjel på långhustakets östra gavelröste. Foto Pär Malmros 2023, Visby stift. Till höger tornhuven. Foto JL 2023.

Interiör

Kyrkorummet har en enhetligt gotisk karaktär. Det är uppdelat i tre delar: kor, långhus och ringkammare, förenade av bågöppningar som är smalare och lägre än långhusets mått, men har samma storlek i triumfbågen och tornbågen. Avgörande för rummets karaktär är de två kolonner som delar långhuset i två skepp vilka bär gördelbågar och över dessa kryssvalv. Rummets murar är vitputsade medan kolonnerna med baser och kapitäl, gördelbågar, väggkonsoler, bågöppningarna samt fönstrens masverk och fönster- och portalöppningarnas hörnkedjor är oputsade. Långhuskolonnerna har likartade åttkantiga baser omgivna av en horisontell sittvänlig sten, medan kapitälen är olika, i öster med kvadratisk form över en växtdekorerad kudde medan den i väster har fyra radiellt ställda av växtornament prydda halvrunda konsoler, erinrande om de konsoler som bär gördelbågarna på sidomurarna. Alla delarnas dekor av växter och profilerade listverk har en skarpt huggen profil. Mot väster på västra kolonnen är inhugget ett kors, kanske vänt mot den tidigare platsen för dopfunten. Av de genom arkivalier ännu fram till mitten av 1800-talet kända kalkmålningarna återstår en rest vid predikstolen som hade skyddats bakom en 1982-1983 lossad panel.

Kyrkan har ljusinsläpp från söder samt genom ett större fönster i öster och ett mindre i väster. Samtliga fönsteröppningar är medeltida utom den glasade övre delen av långhusportalen. Fönstren mot söder och öster har inslag av färgat glas, tillkommet 1884-1885. Genom en rektangulär dörr på korets norra sida når man den murade tidigare sakristian, nu inrett till kapell, kallat Mariakapellet, avsett för gudstjänster i mindre grupp. Ringkammaren i väster delas i höjdled av orgelläktaren från 1758 under vilken från kyrkorummet avskärmade utrymmen finns för sakristia och förråd.

På insidan av tornets södra mur är uppgången till tornets övre våningar och vinden. Bomhål på öppningens inre sida visar att den kunnat tillslutas inifrån trappan. Även öppningen vid trappans mynning i tornets första övervåning har kunnat reglas inifrån tornvåningen med en dörr och bom. Skråkantade huggna stenar, troligen tänkta som sockelstenar eller för en avtrappning på tornet, antyder en portalomfattning kring öppningen. Tornets första övervåning har kvar rester av ett medeltida trägolv ovanför valvets ovansida. Mot söder finns de tre öppningar som är synliga i sydfasaden. Den större i mitten har en lucka som tillsluts av en bom med bomhål. Omfattningens östra sida har släthuggen sten i hörnet, troligen delar av en fönsteromfattning, antingen från den äldre kyrkan eller oanvända råämnen till tornet. Ovanför öppningen sitter i muren delar av en hissbom. Öppningarna på var sida tillsluts av luckor med en enklare bom. Dessa öppningar har vanligen lyfts fram som skyttegluggar, vända mot vägen, eller åtminstone de flankerande eftersom den stora öppningen i mitten med hissbom svårligen kan tolkas som annat än en lastport. Det har setts som en analogi till de kastaler från 1100-talets slut som förekommer vid vissa kyrkor. Sidogluggarnas utformning förutsätter dock att en eventuell skytt måste ligga raklång på mage i den västra och med lätt nedåtvinklade ben över trappsteg i den östra. En mera trolig förklaring är att de är ljusgluggar för hantering av saker som har förvarats inne i tornvåningen och att denna har använts som magasin. De två låsbommarna i trappan, vilka tolkats som barrikader vid strid, kan också avse att hålla tjuvar borta när lastning eller annat arbete pågick i magasinet. Samtidigt utesluter inte detta att tornet, som de flesta av öns kyrktorn, kunde fungera som tillfällig tillflyktsort vid oroliga tillfällen. Ett märkligt förhållande är dock att vägen vidare upp i tornet och till vinden passerar genom detta rum, vilket gör att även klockaren behövde tillträde till åtminstone våningens västra del. Våningens funktion är ännu en olöst fråga. En datering, troligen av golvet, talar för att virket fälldes år 1310. Oavsett om tornet dateras till 1200-talets mitt eller omkring 1300 är det långt yngre än kastalerna från 1100-talets slut men mer

samtida med till exempel packhus i Visby där magasinsportar ofta flankeras symmetriskt av ljusöppningar.

Våningen är låg och täcks av ett bjälklag där endast en mindre del täcks av ännu kvarliggande golvplank för nästa våning. Våningen ovanför är högre och har en ljusöppning i väster. I öster avtrappas muren kraftigt. Tornets östra mur är tunnare än de övriga och skarvar, synliga från långhusvinden talar för att den också byggts senare. I murens norra del i denna vånings nivå ligger öppningen in till vinden och även vidare upp i tornet. Rummet täcks av ett stort bjälklag och golv under klockorna, utan öppning för stege eller trappa. Våningen ovanför har ljudgluggar åt alla håll utom öster, där en öppning i den tunnare östra muren finns in mot långhusvinden. Öppningen, som täcks av en brädvägg, har i princip samma bredd och höjd som ljudgluggarnas yttre kanter, vilket kan tala för att den består av bortrivna ljudgluggar, men yttersidorna mot vinden är inte släthuggna som de borde varit om de var förändrade ljudgluggar. Bjälkarna över våningen bär flera spår efter de klockor som tidigare hängt i denna våning. Över bjälkarna ligger ett murat betongbjälklag på tornets murkrön. Genom en öppning i betongbjälklaget nås tornhuven dit klockan flyttades upp efter huvens nybyggnad 1949. Huven fick då en enklare inre bärande fackverkskonstruktion än tidigare och nya ljudgluggar togs upp i torntaket, lika den som sedan tidigare funnits i öster, där långhustaket reser sig till den tidigare klockvåningens nivå.

Långhusvinden präglas av takets förhöjda mittparti och de vertikala väggar av på insidan liggande plant som skiljer de övre takfallen från de nedre. Från vinden syns på norra sidan även ovansidan av tornets avtrappning, vilken in mot vinden inte täcks av bräder. Tornets nordöstra hörn saknar huggen hörnkedja vilket inte talar för att det har varit avsett att vara synligt ovanför den äldre kyrkans yttertak. Korvinden nås genom en bred spetsbågig öppning. Enstaka synliga stenblock förefaller vara återanvända från den äldre kyrkan.

Interiör mot öster. Foto JL 2023.

Interiör mot öster.
Foto JL 2023.

Interiör mot väster.
Foto JL 2023.

Interiör mot väster. Foto JL 2023.

Interiör mot nordöst från läktaren. Foto JL 2023.

Interiör av koret mot nordöst och sydöst. Foto JL 2023.

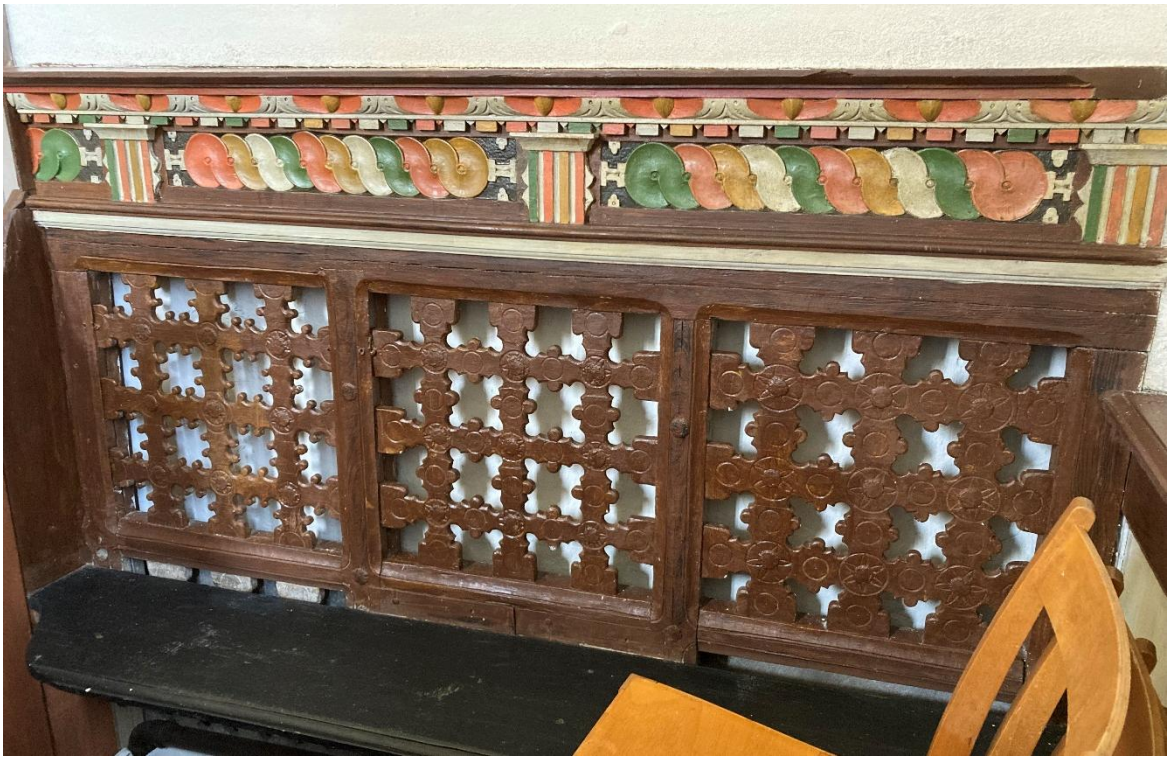

Korets norra sida. Foto JL 2023.

Korets nordvästra hörn. Till höger återanvänd detalj, troligen från ett medeltida korskrank eller möjligen sakristieskrank. Foto JL 2023.

Återanvänd skärm i korets nordöstra hörn, troligen från ett medeltida korskrank eller möjligen sakristieskrank. Foto JL 2023.

Korets nordöstra hörn. Foto JL 2018.

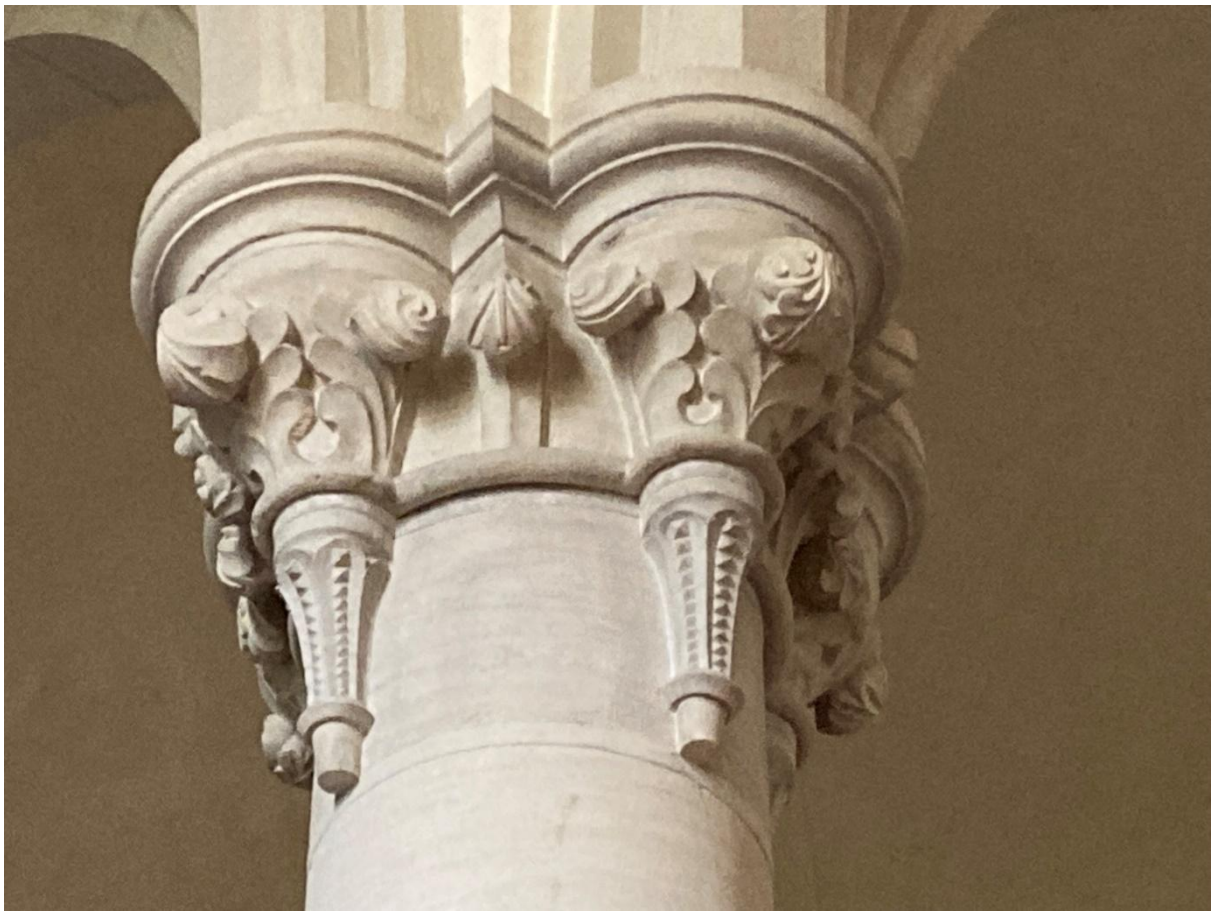

Korets sydöstra hörn samt korets östra del mot söder. Foto JL 2023 respektive 2018.

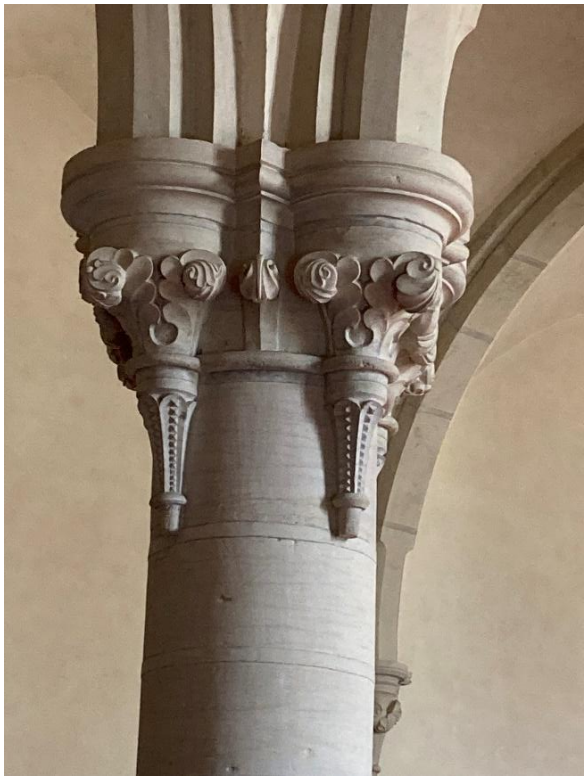

Interiör av koret mot väster och av långhuset från läktaren mot sydöst. Foto JL 2023.

Västra långhuskolonnens kapitäl. Foto JL 2023.

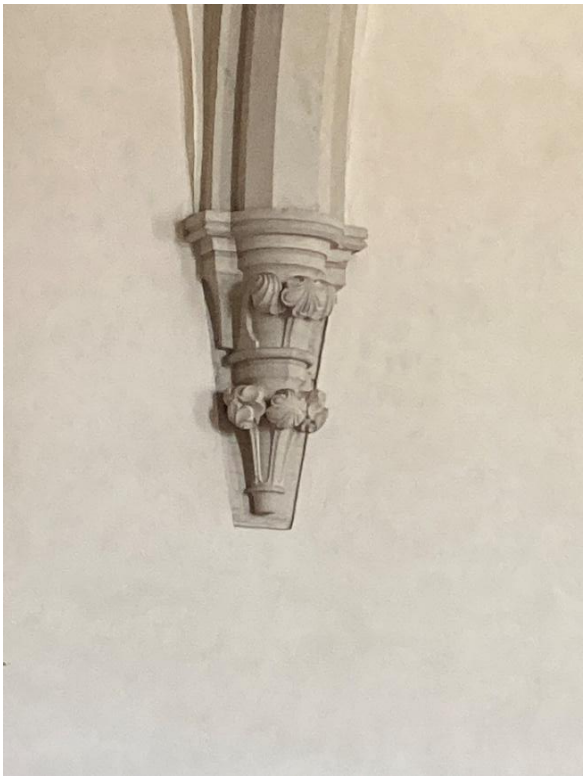

Västra och östra långhuskolonnernas kapitäl. Foto JL 2023.

Västra och östra långhuskolonnernas baser. Foto JL 2023.

Östra långhuskolonnens kapitäl. Foto JL 2023.

Valvkonsoler på långhusets norra och östra mur. Foto JL 2023.

Interiör av långhuset mot sydöst från läktaren. Foto JL 2023.

Långhusets fönster samt fönsterparti i långhusportalens övre del. Foto JL 2023.

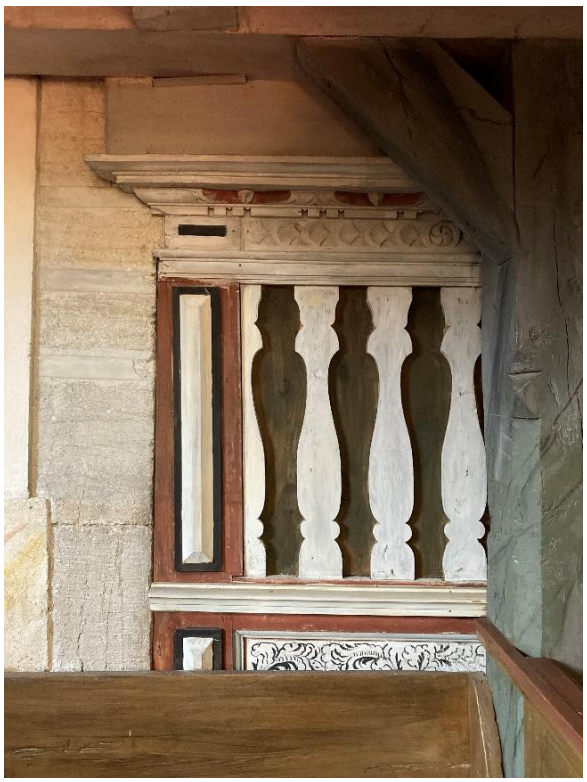

Tornbågen sedd från nordöst samt dess norra insida från söder. Foto JL 2023.

Tornbågens norra anfang och läktartrappan sedda från väster samt ringkammarens västra del ovan läktaren sedd mot söder med västportalnischens övre del. Foto JL 2023.

Detaljer av väggen i tornbågen under läktaren. Foto JL 2023.

Vägg i tornbågen till läktarunderbyggnaden, utrymmet mellan spjälorna ursprungligen öppet. Troligen hitflyttad och ursprungligen troligen korskrank eller möjligen sakristieskrank. Foto JL 2018.

Insidan av dörr i väggen under läktaren. Till höger det inre av läktarunderbyggnaden östra rum, nu sakristia, sedd mot väster. Foto JL 2023.

Detalj av träpelare i läktarunderbyggnadens västra rum, nu förråd. Till höger ristning i västportalens innersmyg. Foto JL 2023.

Mariakapellet, ett mindre gudstjänstrum i den murade sakristiebyggnaden på korets norra sida, sett mot söder och norr. Foto JL 2023.

Mariakapellet i sakristiebyggnaden sett mot nordöst och valvet mot sydöst. Foto JL 2023.

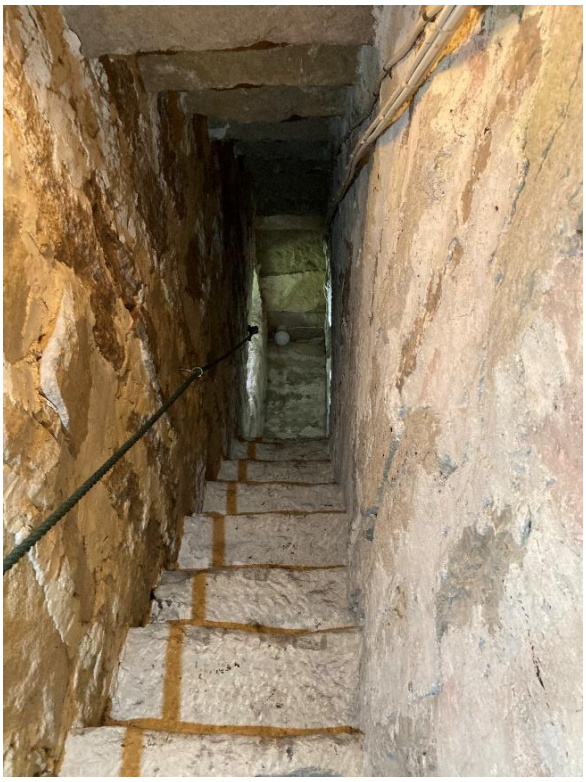

Ingången till torntrappan i ringkammarens södra mur. Till höger låsbom på ingångens norra innersmyg, som visar att dörren kunde reglas från insidan. Foto JL 2023.

Murverk på norra sidan av trappans nedre del med sannolikt ursprunglig puts med avtryck från tyg i samband med putsningen. Till höger trapploppets nedre del sedd uppifrån mot öster. Foto JL 2023.

Ljusöppning mot väster i tornets sydvästra hörn samt trapploppets övre del sedd nedifrån mot norr. Foto JL 2023.

Horisontellt plan i trappans övre del i västra muren med ljusglugg och ingång till första övervåningen sedd mot norr. Till höger med de släthuggna skråkantade omfattningsstenarna som bildar poster till ingången till tornets första övervåning. Stenarna förefaller vara avsedda som sockelstenar. Foto JL 2023.

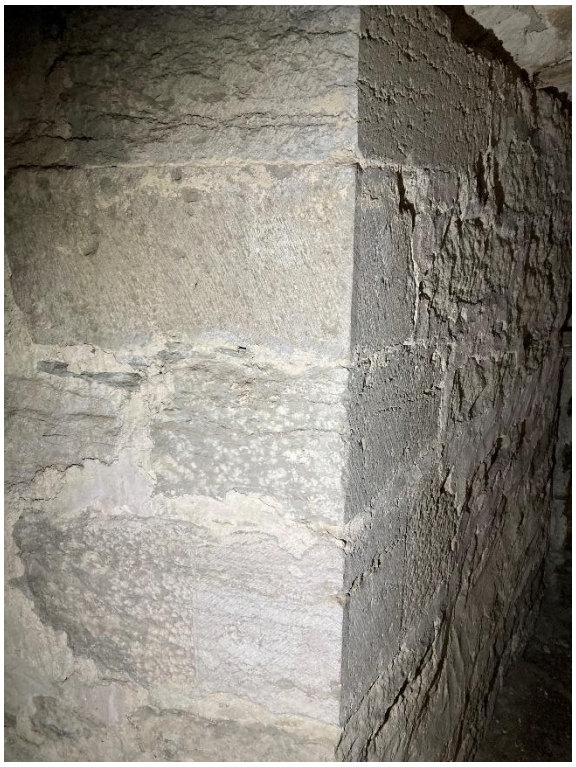

Ingången till tornets första övervåning, sedd inifrån mot väster med ljusglugg i bakgrunden. Omfattningen har uttag för dörrgångjärn och hål för en låsbom, som visar att dörren kunnat låsas inifrån. Foto JL 2023.

Tornets första övervåning mot söder med lastöppning flankerad av två ljusgluggar samt med rester av äldre golv. Foto JL 2023.

Den mellersta öppningen mot söder i tornets första övervåning med överliggande hål för hissbom samt släthuggna hörnstenar i den östra, men inte västra smygen, möjligen avsedda för en fönsteromfattning. Foto JL 2023.

Den mellersta lastöppningen sedd inifrån. Till höger den östra ljusgluggen sedd inifrån. Foto JL 2023.

Den västra ljusgluggen sedd rakt inifrån och med närbild av smygen. Foto JL 2023.

Tornets första övervånings södra del mot öster. Foto JL 2023.

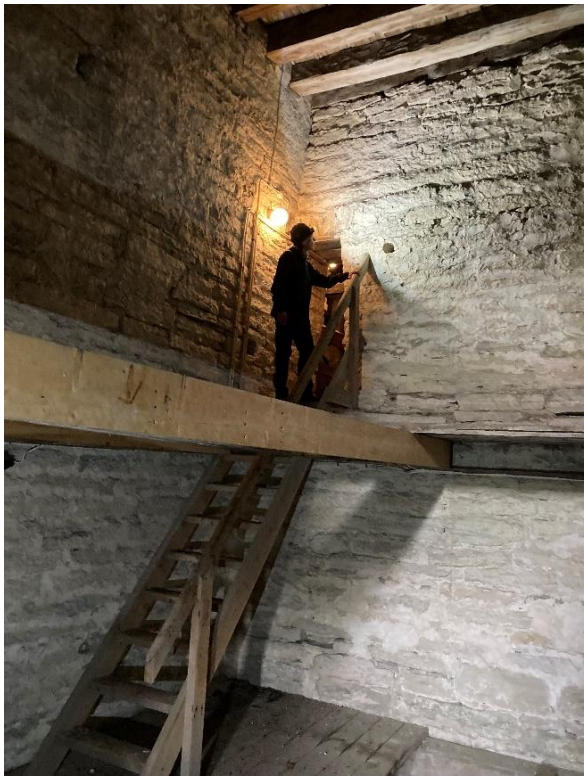

Tornets tidigare andra övervånings östra del mot söder med synlig avtrappning av murverket i östra tornmuren samt rester av ett äldre golv och inbyggnad för en klocklina. Till höger tidigare andra övervåningen sedd mot sydväst. Foto JL 2023.

Tornets tidigare andra övervåning mot väster med ljusglugg och avtrappningar av västra muren. Bjälklaget över rummet sett mot nordväst. Foto JL 2023.

Tornets första och tidigare andra övervåning mot nordöst med utgång till långhusvinden och vidare upp i tornet. Foto JL 2023.

Öppning i tidigare klockvåningens östra sida in mot långhusvinden. Foto JL 2023.

Tidigare klockvåningen mot nordöst och sydöst. Foto JL 2023.

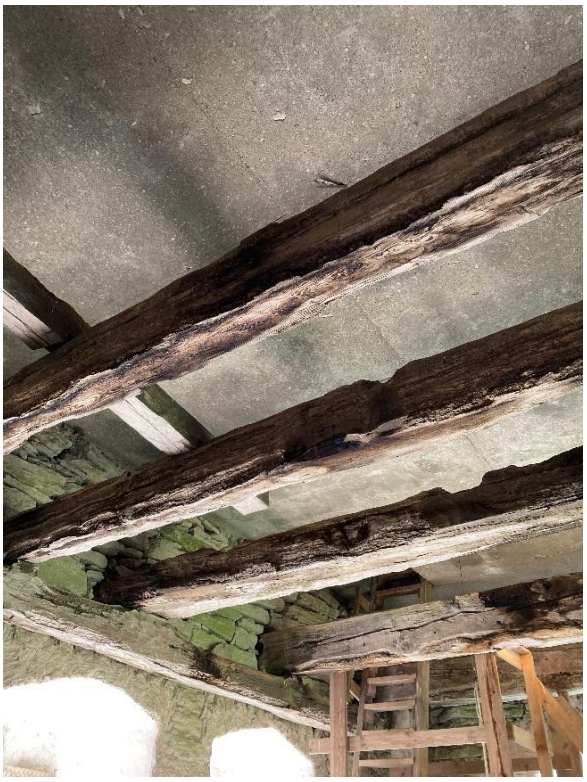

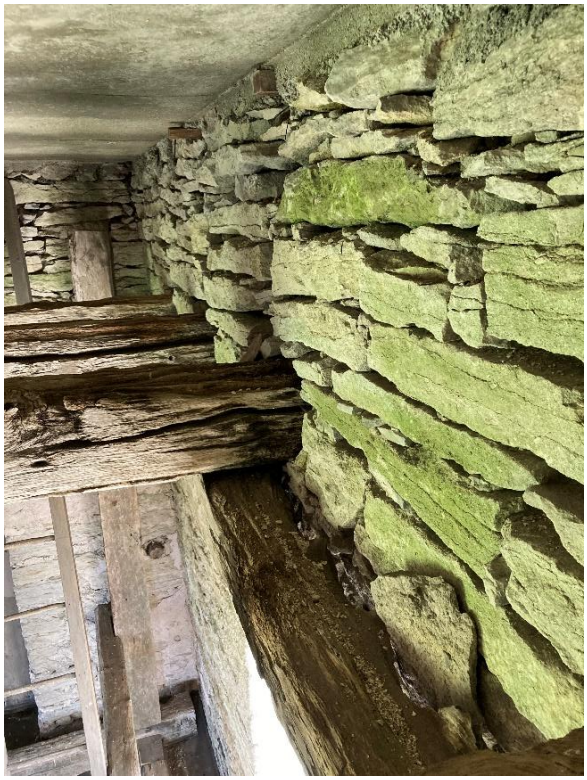

Ljudgluggarna på tidigare klockvåningens norra och södra sidor. Foto JL 2023.

Tidigare klockvåningen mot väster. Foto JL 2023.

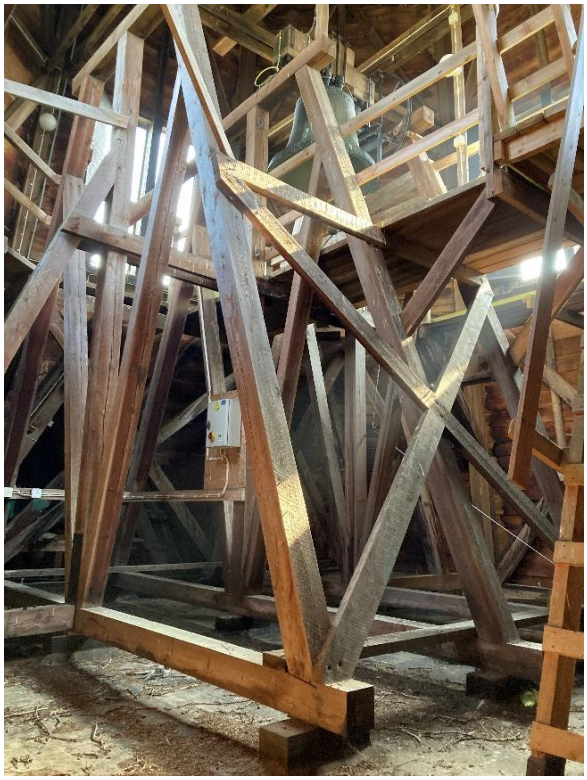

Tidigare klockvåningen sedd uppåt mot sydväst med träbjälkar och över dem betongbjälklag under tornhuven. Till höger övre delen av våningens södra sida med sekundärt förändrat, enklare murverk än nedanför, lagt med mindre sten och öppna fogar. Foto JL 2023.

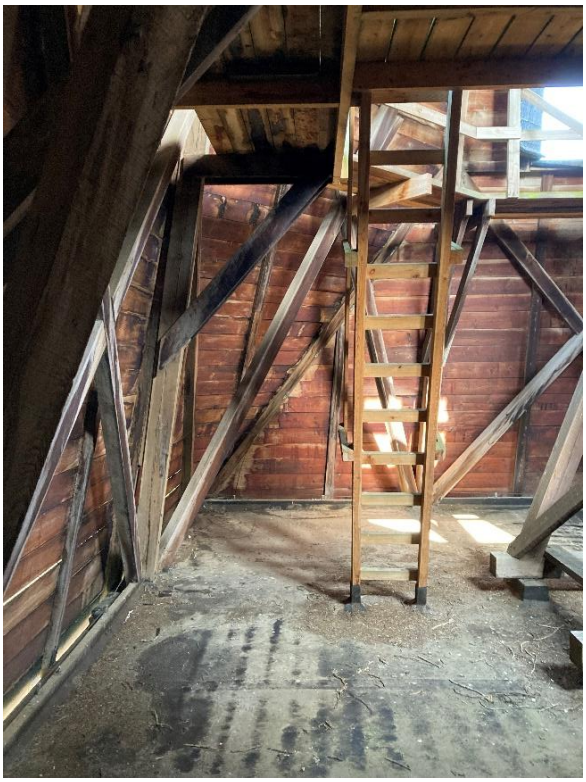

Tidigare klockvåningens övre del mot norr längs västra muren visande ett enhetligt murverk till strax under betongbjälklaget, samt mot nordöst visande några av de urtag för klockor som finns i träbjälkarna. Foto JL 2023.

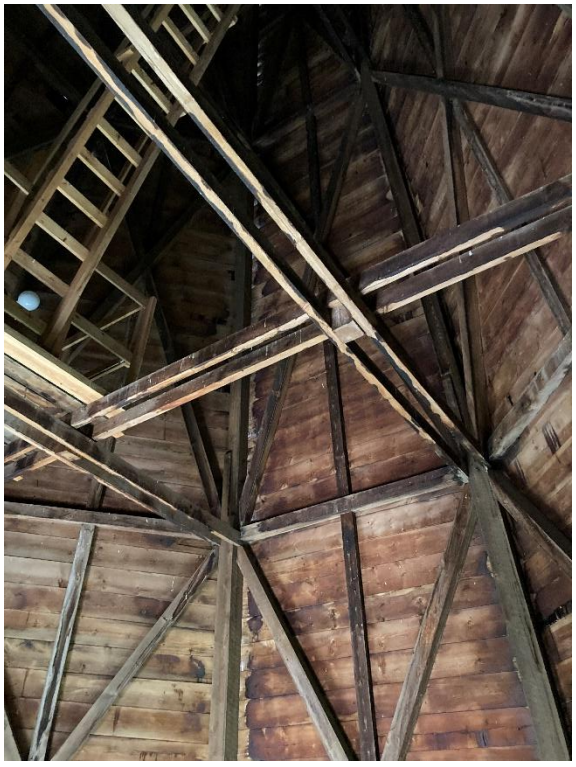
Öppning genom betongbjälklaget upp till klockvåningen i tornhuven, sedd från väster. Till höger klockstolen sedd från nordväst. Foto JL 2023.

Tornhuvens nedre västra del mot norr samt den västra ljudgluggen i huven. Foto JL 2023.

Klockvåningen i tornhuven sedd mot nordöst. Foto JL 2023.

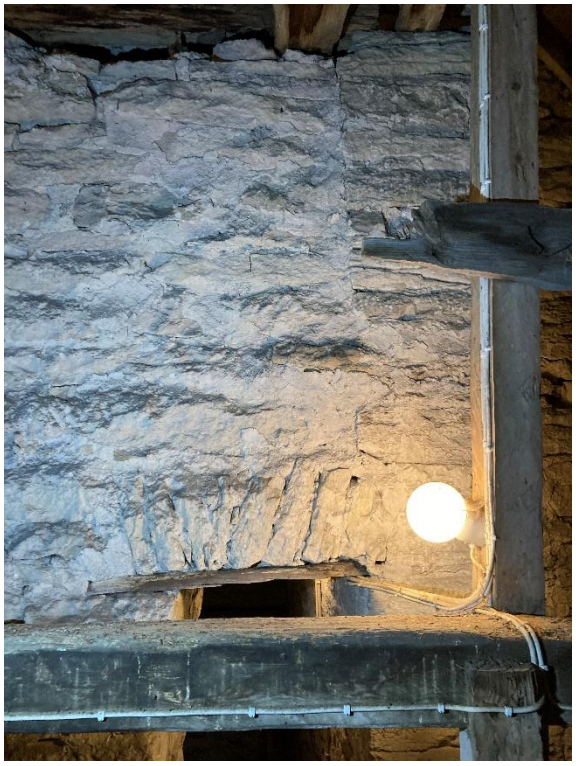
Tornhuvens inre konstruktion sedd underifrån mot nordöst. Foto JL 2023.

Långhusvinden mot väster. Foto JL 2023.

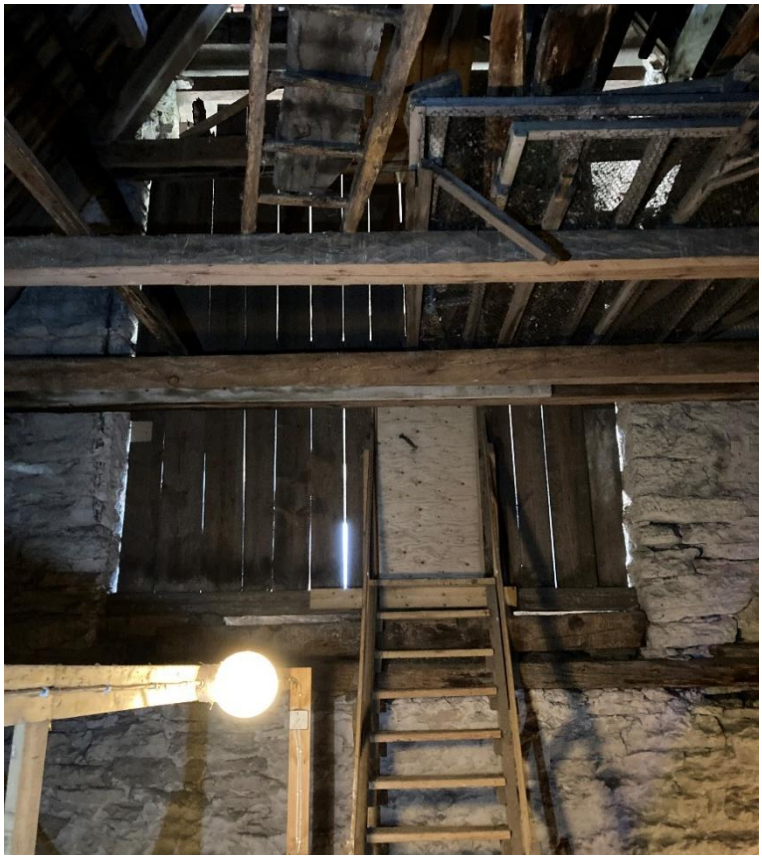

Passage från tornet till långhusvinden sedd mot nordväst samt tornets norra avtrappning. Foto JL 2023.

Murskarv ovanför ingången från tornet, visande att tornets östra sida varit öppen. Till höger tornets norra avtrappning, från vinden synlig utan tak. Hörnkedjans stenar är inte släthuggna. Foto JL 2023.

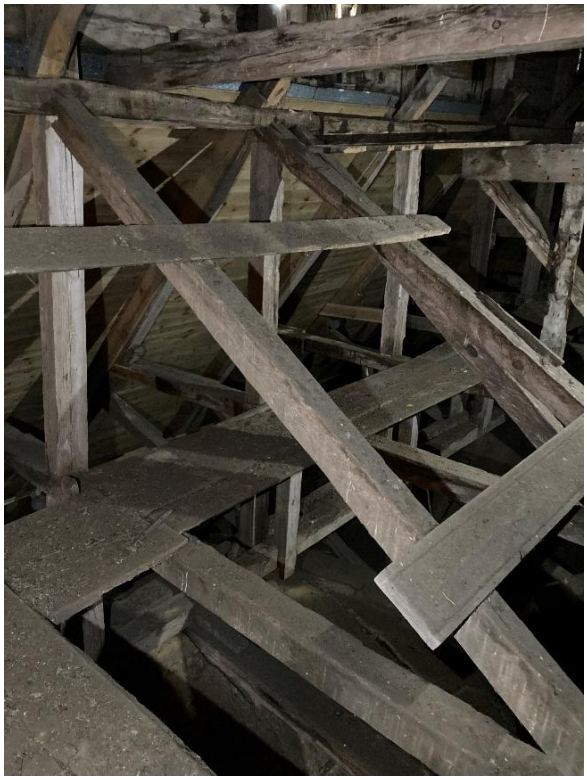
Tornets östra sida sedd från långhusvinden med den brädtäckta öppningen till tidigare klockvåningen. Foto JL 2023.

Den brädtäckta öppningen mellan långhusvinden och tidigare klockvåningen, södra och norra posterna, visande att omfattningsstenarna inte är släthuggna. Foto JL 2023.

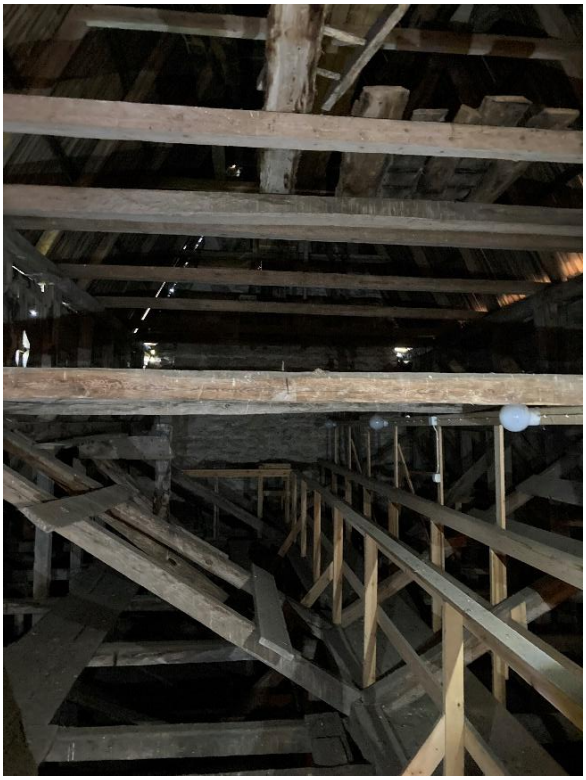

Delar av långhusets yttertak och takstol. Foto JL 2023.

Delar av långhusets yttertak. Foto JL 2023.

Långhusvinden sedd mot öster. Foto JL 2023.

Långhusets östgavel, dess södra del och övre del med glugg i röstet. Foto JL 2023.

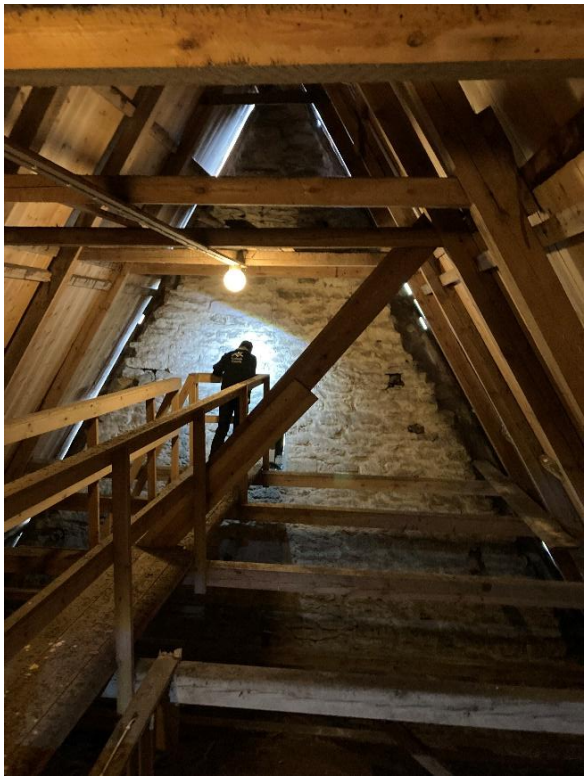
Triumfbågsmuren sedd från korvinden, dess södra del samt skålbrädernas avtryck i bågöppningen mellan vindarna. Foto JL 2023.

Del av bågens murverk i öppningen mellan vindarna, sett från koret, med återanvänd huggen sten, troligen del av fönsteromfattning i den romanska kyrkan. Foto JL 2023.

Korvinden sedd mot väster och öster. Foto JL 2023.

Korets östra röste inifrån med ställningsvirke och korgavelns ljusglugg. Foto JL 2023.

Fast inredning och inventarier

Kyrkans inredning präglas i hög grad av föremål från 1600-talet och 1700-talets början, där bänkinredningen med sina målade porträtt på dörrarna är ett dominerande inslag. På det murade medeltida högaltaret från byggnadstiden, med ornerad bräda i baksidans nisch, står en altaruppsats i en 1703 målad sandsten från 1600-talets slut med Karl XII:s namnchiffer, delvis genombruten och med rik kontur som fångar ljuset från det stora östfönstret. Triumfkrucifixet i triumfbågen synes ha hängt på denna plats, kanske sedan medeltiden. Sedan åtminstone 1800-talet placerat på en krok vid bågens topp flyttades det ner ett stycke vid restaureringen 1982-1983. Korset är äldre, från 1200-talet, medan Kristusbilden med jämförelsevis litet format troligen kommer från ett yngre processionskors.

Predikstolen tillverkades troligen av Jochim Sterling 1687, målades 1689 av Johan Bartsch den yngre och försågs med nuvarande ljudtak 1754. Bakstycket avlägsnades 1982-1983 för att frilägga den här bevarade resten av medeltida kalkmålningar. Korbänkarna på korets norra sida är sammansatta av äldre delar. I båda bänkarna ingår genombrutna skärmar som troligen utgör en ovanligt rik återstod av medeltida korskrank. Skärmar och den östra bänkens dörr kan härröra både från en äldre korbänk och från den med trä avskärmade sakristia som fanns här innan sakristia norr om koret byggdes 1820. Bänkinredningen i långhuset byggdes troligen vid 1600-talets förra hälft och målades 1703 av Christian Lorenz Numens 1703. Under läktaren står bänkar från 1600-talet vilka flyttats dit från koret och har målningar, troligen av Johan Bartsch den yngre från 1600-talets slut.

Läktaren av trä byggdes 1758. Skärmväggen under läktaren är enligt inskrift tillverkad 1689 vilket visar att den utgör det detta år byggda skranket för en tidigare sakristia i koret som flyttats hit, troligen 1820 då sakristian byggdes. Troligen upptogs då den breda dörren. Skrankets övre del var ursprungligen genombruten, men täcktes 1872 av panel, vilken före 1982-1983 ännu var omålad. Dessa år inreddes det tidigare magasinet under läktaren till sakristia med förråd bakom väggar i läktarunderbyggnadens västra och norra del.

Dopfunten i sandsten från 1100-talets slut eller omkring 1200 med av något nötta figurscener rikt dekorerad cuppa och fot, tillskriven stenmästaren ”Hegvald”. Ett lock till dopfunten utfördes 1884 av snickaren O Medin, som även utförde andra snickeriarbeten i kyrkan. Det utfördes efter trogen förebild av äldre dopfuntslock eller möjligen med återfunna delar av det äldre lock från 1691 som dock saknades 1812. Votivskeppet märkt ”Zemir” skänktes 1805. Nummertavlan gjordes av Johan Hernell 1747. Orgeln tillkom 1861 och försågs med nuvarande orgelverk av Åkerman & Lund 1931. Klockan i tornet är medeltida, enligt inskrift gjuten 1473.

Kyrkans stora senmedeltida altarskåp finns i Lau kyrka dit det såldes 1703. Uppgifter finns om att kyrkan har haft en medeltida orgel som 1688 flyttades från koret till långhusets nordvästra hörn och troligen togs bort 1727.

Kyrkorummet mot öster med en i ovanligt hög grad bevarad inredning från 1600-talet. Foto JL 2018.

Altaruppsats i sandsten från 1600-talets slut, målad 1703. Till höger detalj. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Murat altare från korets byggnadstid. Den korsmålade träplattan från 1983. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Bräda med passarristade geometriska mönster. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Altarets och altaruppsatsens baksida. Foto JL 2023.

Triumfkrucifix med kors från 1200-talet och senmedeltida Kristusbild, troligen från ett processionskors. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Predikstol, troligen tillverkad av Jochim Sterling 1687, målad 1689, med ljudtak från 1754. Foto JL 2023.

Korbänk från 1600-talet, delvis sammansatt av äldre delar. Väggskärmens målningar tillkom 1982, utförd av konstnären Harald Norrby. Foto 1982.

Korbänk, sammansatt på 1800-talet av äldre delar, bland annat från korskrank och möjligen skrank kring en avskärmad tidigare sakristia. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Bänkinredning från 1600-talets förra hälft med målningar av Christian Lorenz Numens 1703. Foto JL 2023.

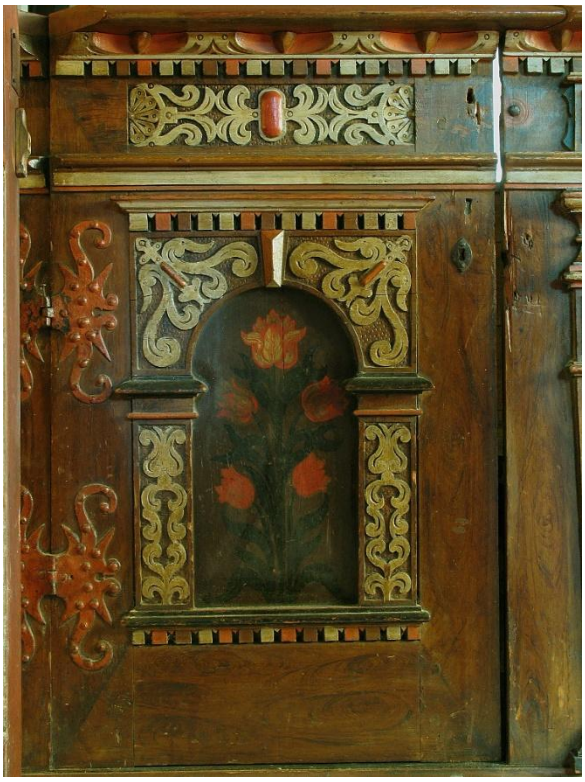

Mittkvarterets främsta bänk samt bomärke och hattkrok på del av bänkinredningen. Foto JL 2023.

Del av bänkinredningen. Foto JL 2023.

Bänkinredning från 1600-talet under läktaren, tidigare i koret, med målningar troligen av Johan Bartsch den yngre. Foto JL 2018 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Bänkinredning från 1600-talet under läktaren, tidigare i koret, med målningar troligen av Johan Bartsch den yngre. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

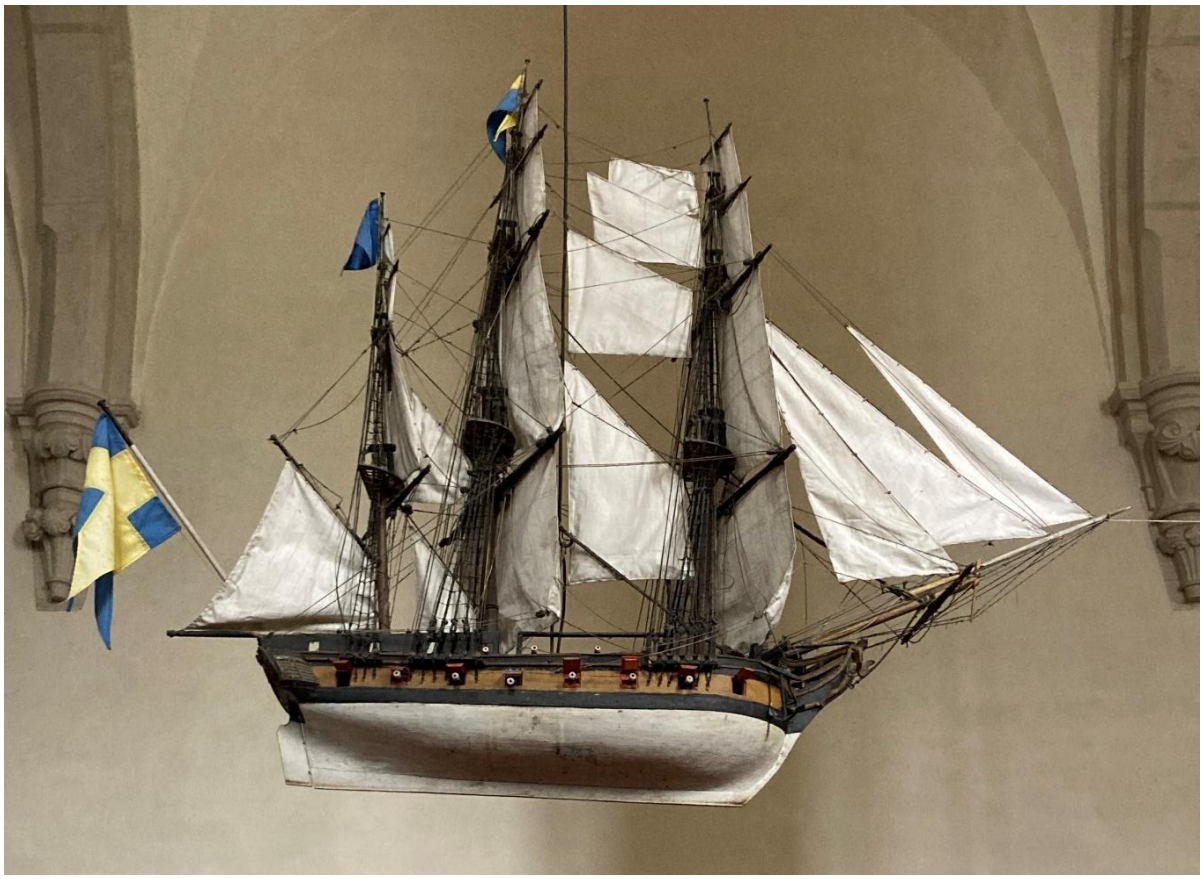

Dopfunt från omkring 1200, tillskriven mästaren Hegvald. Foto JL 2023.

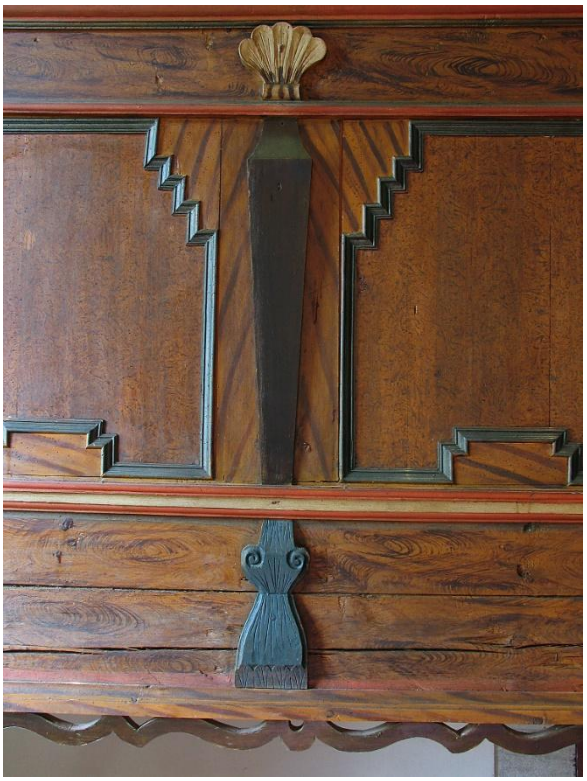

Dopfunten. Foto JL 2023. Till höger dopfuntslock, tillverkat 1884 efter äldre förebilder. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Votivskepp, skänkt 1805. Foto JL 2023.

Nummertavla tillverkad 1747 av Johan Hernell. Till höger del av läktarbarriären från 1758. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Orgel med fasad från 1861. Foto JL 2023 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2002-2007, Visby stift.

Klocka gjuten 1473.
Foto JL 2023.

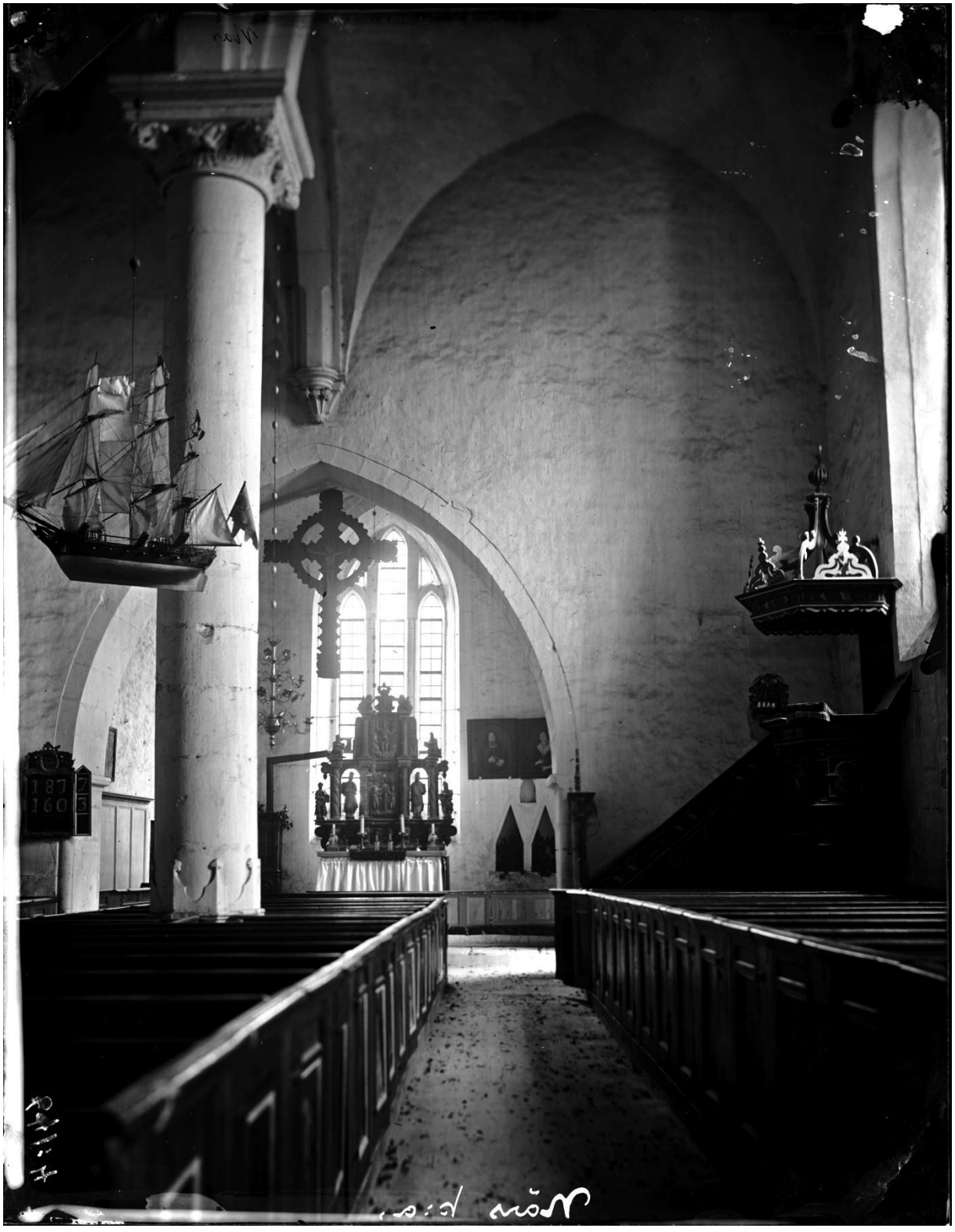
Restaureringar

De senaste restaureringarna

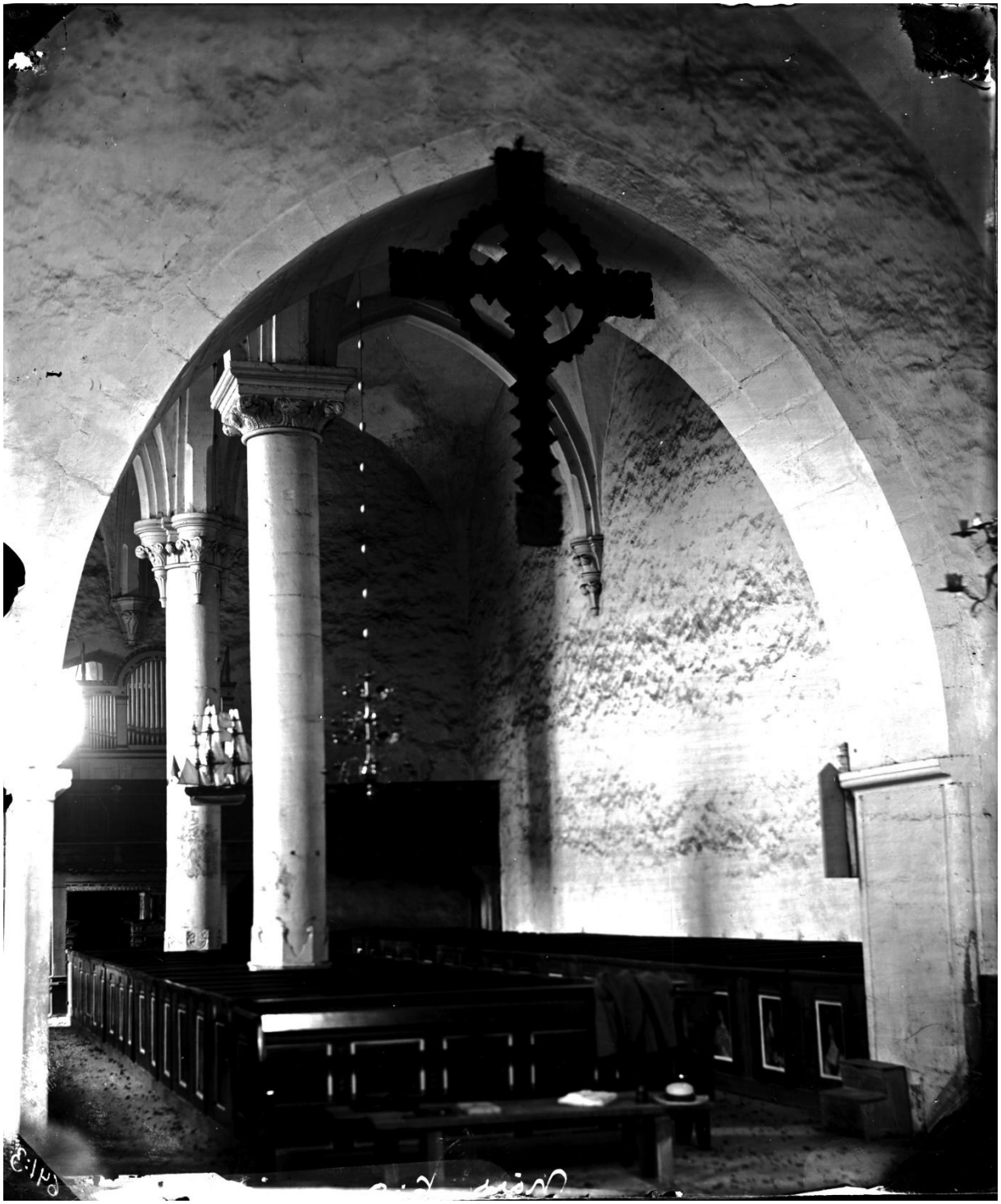
Inredningen målades om 1852 i ljusbrun färg. Möjligen var det vid samma tid som väggarna skrapades rena från kalkmålningar och putsades vita. År 1872 anskaffades järnkaminer med rökrör ut genom östfönstret och långhuset ena fönster mot söder. Fotografier visar att de snabbt sotade ner kyrkorummet. År 1884-1885 genomfördes en restaurering som innebar vissa omflyttningar och förändringar av inredningen men också att rummets huggstensytor befriades från en delvis överkalkning samt att fogarna markerades med skarpt skurna cementfogar och kyrkorummets puts gavs en grå ton. Ett fönster placerades i långhusportalens övre del och samtliga fönster försågs med inslag av färgade rutor. Golvet lades om på 1930-talet då grundmurar till en äldre kyrka frilades. Orgeln från 1861 drogs vid samma tid längre bakåt på läktaren, bakom tornbågen. Kyrkorummet genomgick en större restaurering 1982-1983 efter förslag av arkitekt Birger Andersson varvid återstoden av inredningens övermålning från 1852, en av de sista bevarade i ett gotländskt kyrkorum av den för denna tid karaktäristiska omgestaltning, avlägsnades. Äldre måleri framtogs och den stora väggskärmen i koret målades av konstnären Harald Norrby efter motiv från inredningens övriga delar. Delar av magasinet under läktaren inreddes till sakristia varefter sakristian på korets norra sida inreddes till mindre kyrkorum, Mariakapellet.

Interiör mot öster av koret före restaureringen 1884. Förstoring av följande foto.

Interiör mot öster före restaureringen 1884. Foto C. F. Lindberg 1875, ATA.

Interiör mot väster före restaureringen 1884. Foto C. F. Lindberg 1875, ATA.

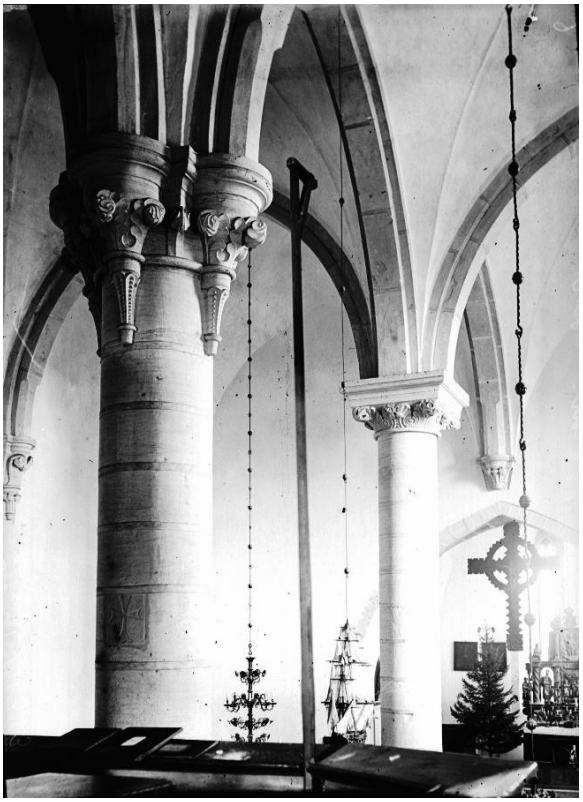

Interiör mot öster efter restaureringen 1884. Foto Severin Nilsson vid 1800-talets slut.

Interiör mot nordöst efter restaureringen 1884 då kolonnerna försågs med kraftiga fogar. Foto Carl R. af Ugglas 1907-1912, ATA.

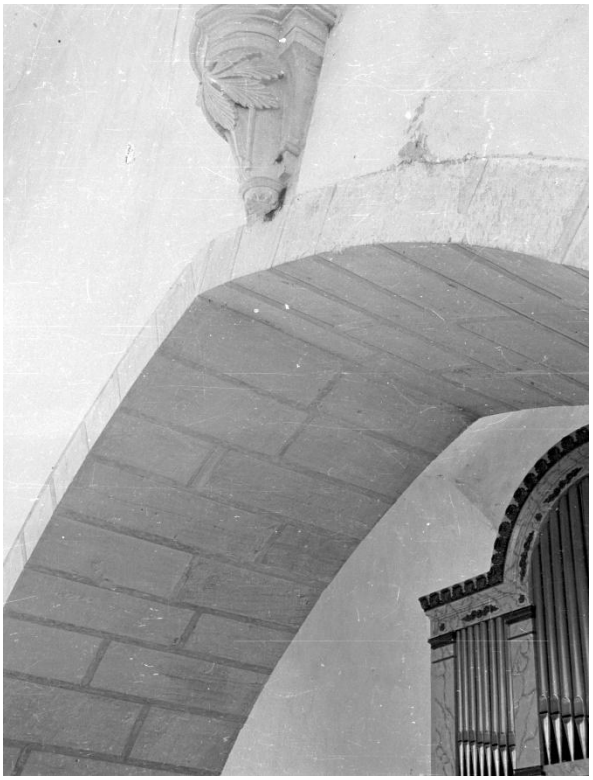

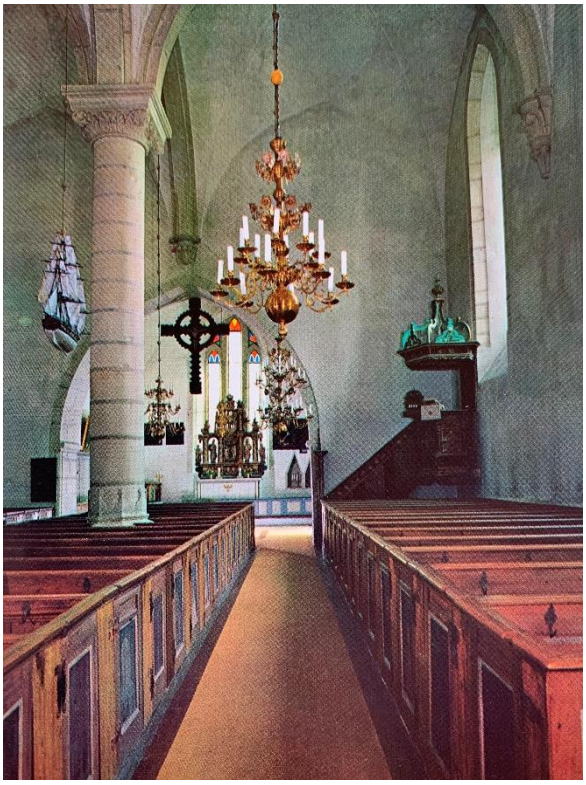
Interiör av koret mot öster. Foto Carl R. af Ugglas 1907-1912, ATA. Till höger interiör mot nordöst, i förgrunden ståndare för borttagen ljuskrona. Foto Einar Erici 1916, ATA.

Dopfunten, då placerad i korets sydöstra hörn, samt interiör mot sydväst. Foto Einar Erici 1916, ATA.

Interiör före restaureringen 1982. Ovan till vänster tornbågen visande orgelns nya läge efter 1931 indragen bakom bågen. Foto Erik Lundberg 1935, ATA. Nedan till vänster foto Sören Hallgren 1959, ATA. Ovan till höger foto Hans Hemlin, troligen på 1960-talet, efter Söderberg 1978.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravningar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning menas* de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

Övrigt

1903 påträffades ett rökelsekar av brons i ”en gömma” på baksidan av altaret. Föremålet dateras till 1400-1500-talen och deponerades till SHM 1936[1].

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande

[1] SHM inv. nr. 12011.

kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobyggandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande

utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altaruppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra

ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan har bland de gotländska kyrkorna ett kulturhistoriskt värde genom några särdrag som tornets höga spetsiga spira (även om den nuvarande är en rekonstruktion från 1900-talet) och långhusets takform med förhöjt mittparti, där både konstruktion och paneler sannolikt är medeltida. Kyrkans gotiska resning, inte minst i östgaveln med det stora fönstret har en för gotiken utmärkande drag.

Den gotiska arkitekturens resning präglar även kyrkorummet där huggstensdetaljerna som i kolonnernas kapitäl uppvisar en ovanlig detaljskärpa. Kyrkorummet präglas i övrigt av den intressanta och välbevarade inredningen från 1600-talet och tiden kring år 1700, där de målade porträtten på bänkinredningens dörrar är ett karaktäristiskt inslag. De bevarade resterna av medeltida korskrank är närmast unika i sin omfattning. Återstoden av sakristieskrank är också anmärkningsvärda och bildar tillsammans värdefulla delar som kan belysa hur ett kor varit inrett under äldre tid. De färgade glasen i fönstren utgör ett för kyrkorummet stämningsskapande inslag.

Tornets övervåningar med märkliga öppningar mot söder och andra bevarade delar utgör en intressant forskningsfråga, då den etablerade förklaringen av sydfasadens rektangulära öppningar som skyttegluggar behöver omprövas.

Kyrkans inventarier

Till de särskilt värdefulla inventarierna hör dopfunten av ”Hegvald”, den senmedeltida kyrkklockan, triumfkrucifixet, dopfuntslocket och votivskeppet.

Kyrkogården

När kyrkogård ligger i ett landskap som öppnar sig mot norr, där Närsån slingrar sig genom landskapet. I söder dominerar äldre träd. Det öppna landskapet åt norr med ån och de äldre träden har ett stort miljöskapande värde.

Kyrkogården tillhör Gotlands medelstora kyrkogårdar och har en synlig uppdelningen i en äldre och en yngre del, karaktäristiska för den tid de anlades.

Den äldre delen är med stor sannolikhet inte utvidgad sedan medeltiden, förutom ett par utvidgningar åt väster. I söder och sydost finns två medeltida stigluckor vilket förstärker den medeltida miljön. I den sydöstra stigluckan finns en runinskrift. Den äldre kyrkogården saknar trädkrans men ett par större bokar skapar en grönska i miljön. Den förstärks dessutom av högresta, äldre bokar mm söder om kyrkogården.

Den yngre delen i väster nås via en lång gång över en bro. Den är tidstypisk för slutet av 1940-talet och omges av en trädkrans med lind, samt en grusgång. Gravvårdarna är placerade symmetriskt i raka linjer. Längst i väster finns en urnlund.

Kyrkogården speglar människors liv och samhällets förändringar, traditioner och ideal. Eftersom kyrkogården har en lång kontinuitet finns ett antal äldre gravvårdar med innehållsrika inskriptioner som berättar om de människor som är knutna till När socken. Speciellt utmärkande är de tre stora gravtumborna söder om kyrkan från 1820-talet. Två av dessa är ovanliga så till vida att de har socklar av ek, med täckstenar av kalk.

26 av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla/intressanta i kyrkogårdsinventeringen 1996. Någon uppföljande inventering är ännu inte gjord.

Naturvärden

Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid När kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista När kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1122	Årtal enligt Strelow.	SvK
s. 1100-tal	En liten romansk stenkyrka uppfördes, bestående av absidkor och långhus av vilka grundmurarna finns kvar under kyrkans golv.	SvK
o. 1200	Dopfunt av ”Hegwaldr”.	GK, SvK
o. 1250	Uppfördes tornet med tydliga försvarsanordningar, tornet inrättades på samma sätt som kastalerna.	SvK, GK
1200-tal	Triumfkrucifixets kors.	SvK
o. 1300	Det nuvarande, stora gotiska koret och långhuset uppfördes.	SvK, GK
1322	Gravhäll över prästen Jacob.	GK, SvK
1473	Kyrkklockan göts till Sankt Johannes ära.	GKR, SvK
Medeltida	Orgel, den fanns kvar i Biskop Brodins tid (verksam ca 1657-1677).	SvK
	Processionskrucifix.	GK, SvK
t. 1600-tal	Kyrkbänkar.	SvK
o. 1650(?)	Korbänken.	SvK
1659	Årtal på vindflöjel, står nu i ringkammaren.	SvK
1685	Fattigstock gjorde Nils smed vid Maldes lås och järn till fattigstocken.	SvK
1680	Biskopen anmärkte på att kyrkan var helt skröplig (taken och tornhuven). De reparerades, till Nils Smed och ”murarmästaren” gjordes betydande utbetalningar. Fönstren reparerades.	SvK
	Predikstolen samt ett timglas omnämns, den förra som gammal och oansenlig.	SvK
1687	Predikstol, sannolikt utförd av snickaren Jochim Sterling.	GK, SvK
1688	Kyrkan renoverades enligt de numera borttagna målningarna på väggarna.	SvK
	En sakristia av trä byggdes troligen i koret.	SvK
1689	Predikstolen målades av Johan Bartsch d.y.	GK, SvK
1690	Fattigstocken målades.	SvK
	Målat årtal på bänk under läktaren, var troligen ursprungligen en skriftestol och bör därför vara äldre än 1686.	SvK
1691	Ett trälock till dopfunten omnämns.	SvK
1694	Bekännelsepall och altarskrank.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
s. 1600-tal	Bänkinredning.	GK
	Altaruppsats.	GK
1703	Altaruppsatsen och bänkarna målades av Christian Lorentz Numens (GK anger att det skedde omkr. 1700 och troligen av Numens). Det gamla altarskåpet såldes till annexkyrkan Lau.	GK, GKS, SvK
1708	Anbefalldes att gräva ett dike över kyrkogården för att torrlägga den samma.	SvK
1709	Två nya bänkar tillkom.	SvK
	Taken reparerades efter en stormskada.	SvK
1711	Kyrkogården omgavs både av stenmurar och trästaket.	SvK
1715	Ljuskrona för 12 ljus.	SvK
1728	Utbetalning för en ny bänk.	SvK
1742	En straffstock, ej bevarad, inköptes.	SvK
1746	Årtal i klockbocken jämte namnet ”ADAM DYR”.	SvK
1747	Nummertavla och duva köptes av Johan Hernell.	SvK
	Ett par kollekthåvar samt ett timglas förärades av H. Johan Lythberg.	SvK
1750	Taken reparerades.	SvK
1754	Baldakinen tillverkades av Matthis Glömsker i Garde och målades av J. H. Dreutz.	SvK
1758	Tillverkades läktaren av snickaren Mathis Glömsker.	SvK
1765	Kyrkogården omgavs till stor del av trästängsel, vilket var i behov av reparation.	SvK
1766	Takreparationer.	
1768	Orgelläktaren målades av Nils Salin.	SvK
	En vindflöjel anskaffades.	SvK
1770	Ristat årtal på tornportalen.	Inskr.
1771-72	Omfattande reparationsarbeten: Murarna putsades, ankare av ek lades i tornmurarna, gamla takpannor och några murtegel till tegelmjöl levererades. Plåtkappor under fönstren. Nytt tak på tornhuven. Tak i alla klockhålen, nya kappor runt tornspiran.	SvK
1779	Beslöts att ett sockenmagasin skulle inrymmas i kyrkan – ringkammaren avskärmades med en brädvägg.	SvK
1780	Likluckans tak reparerades.	SvK
	Vindflöjeln m.m. blåste ned vid en svår storm.	SvK
1789	Hans Smiss betalades för ”2 lass flis til Chor golfwet”.	SvK
1793	Skranket som omgav dopfunten såldes.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
	6 nya bänkar i kyrkans V del tillkom, och skranket som stått där såldes på auktion.	SvK
1797	Tornhuven reparerades efter stormskadan 1780. Arbetet leddes av Byggmästare Lingström, Östergarn.	SvK
	Väggarna var enligt Hilfelings resejournal fulla med målningar.	SvK
1700-tal(?)	Båda stigluckorna var rosafärgade.	SvK
1805	Votivskeppet skänktes av en kapten Hammarberg	SvK
1807	Takreparationer av byggmästaren Petter Lingström.	
1813	Reparation av den S kyrkogårdsmuren.	SvK
1820	En sakristia tillfogades och den gamla av trä revs, virket återanvändes till skranket i tornbågen samt till en korbänk. Till korbänken användes också delar från korskranket som nu revs och dels från sångarebänken.	SvK
1830	Dopfunten stod V om det N kvarteret.	SvK
1836	Kyrkan putsades ut- och invändigt, muralmålningarna avlägsnades, utfört av Olof Sandström, Fröjel.	SvK
1840	Kyrkogården omgavs av både stenmurar och trästaket.	SvK
1848	Tornhuven skadades av ett blixtnedslag, reparationen utfördes av N. Ardman, Ardre.	SvK
1850	Var tornet iståndsatt.	SvK
1851	Nämns att bänkarnas ståndare helst skulle avlägsnas.	SvK
1852	Kyrkans golv lades om efter rötskador.	SvK
	Inredningen (bekännelsepallens mittfält, triumfkrucifixet och bänkarna) målades i ljusbrunt.	SvK
1853	Ett större orgelharmonium anskaffades, byggt av K. J. Petersson.	SvK
1860	Orgelharmoniet befann sig i så dåligt skick att det inte gick att iståndsätta.	SvK SvK
	Reparation av taken.	
1861	Orgel byggdes av C. G. Cederlund.	SvK
1863	Sockeln på långhusets och tornets S sidor samt på korets Ö sida nyhöggs av stenhuggeriinnehavaren Viktor Klintberg. Årtalet 1862 finns inhugget mitt på den S långhussockeln.	SvK, Inskr.
1864	Beslöts att kyrkogården skulle snyggas till.	SvK
1860-tal	Målningarna på väggar och valv var bortskrapade och överkalkade Både Brunius och Säve iakttog medeltida glas i fönstren.	SvK
1872	Vedkaminer, 2 st.	SvK, BH

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1873	Utbetalning till A. P. Grönlund för målning av bänkarna.	SvK
1874	Skänktes en ljuskrona för 14 ljus.	SvK
	Ö stigluckan i behov av reparation.	SvK
1878	En ny sakristia uppfördes istället för den gamla som var dåligt byggd.	SvK, GK
1881-82	Kyrkogården utvidgades åt V.	SvK
1882	Krucifixet hängde i triumfbågen.	SvK
1884-85	Omfattande restaurering:	SvK
	– Monterades i långhusportalen ett överljusfönster och portalen lagades ”provisoriskt” med cement.	SvK
	– Allt kalköverdrag blir avskrapat på huggen sten, pelare och valv samt väggar. Fuktfläckar borthöggs. Väggar och valv vattenrevs i ljusgrå färg.	SvK
	– Murytorna (utvändiga?) lagades, putsades och avfärgades.	SvK
	– Torngluggarna försågs med nya kolonnetter och baser.	SvK
	– Färgat glas i fönstren (BH anger blyglasfönster) övre delen av långhusfönstren.	SvK, BH
	– Altarskranket förlängdes.	SvK
	– Flyttades korbänken.	SvK
	– Nummertavla och dopfuntslock av snickaren O. Medin.	SvK
	– Fernissades triumfkrucifixet.	SvK
	– Nya dörrblad.	BH
1885	Inristat årtal i putsen på långhusets gavelröste.	GF
1893	De båda vimpergernas tak täcktes av tegel.	SvK (foto)
1800-tal	Fönsterreparationer och insättning av nytt glas omnämns.	SvK
s. 1800-tal	Dopfunten stod framför nischen i korets S vägg.	SvK
1910	Två ljuskronor för 14 ljus vardera samt en för 16 ljus inköptes.	SvK
1930	Avsåg man att tjärsmörja taken, reparera huven på kyrkans skepp samt måla skeppets och korets dörrar, lägga nytt brädtak på likluckan.	ATA
1931	En ny orgel byggdes av Åkerman & Lunds nya orgelfabrik, Sundbyberg. Den infogades i den gamla fasaden från 1861.	SvK
1932	Värmeledning.	SvK
	Golvet lades om.	SvK
	Bänkarnas ryggstöd justerades.	SvK
1933	Grunden till en stenkyrka grävdes fram.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1933	Timglaset konserverades av konservator Bertil Bengtsson, Linköping.	SvK
	En bänk i långhusets SV hörn togs bort och en väggmålning blottades.	ATA
1934	Årtal på takstol i långhuset.	Inskr.
1935	Förslag till nytt dörrparti i vapenhuset.	ATA
	Årtal på kortakets insida.	GF
1936	Skänktes en ljuskrona för 24 ljus (och flyttades?).	SvK, ATA
	Tjärsmordes taken och diverse småreparationer utfördes.	ATA
1937	Förslag på nytt överdrag på altarskrankets dynor. Det gamla tyget bestod av svart vaxduk.	ATA
1938	Den gamla skorstenen ansågs oduglig och felplacerad byggmästare R. Lydahl uppgjorde ett förslag på ny skorsten och placering.	ATA
1948	Invigdes den nya kyrkogården av arkitekt Ove Leijonhufvud, Stockholm.	SvK
1949	Tornhuven byggdes om med helt ny konstruktion, hjärtstocken från 1840 återanvändes. Arbetet utfördes under ledning av tornbyggaren Olof Pettersson, Rone. Klockan flyttades från klockvåningen till tornhuven.	SvK
1950	Förslag på åskledaranläggning.	ATA
1958	4 st. prästporträtt konserverades.	ATA
1959	Förslag till utökning av belysningen.	ATA
1959-60	En stor del av långhusportalen nyhöggs av Henry Karlsson, Slite. Den gamla portalen användes som förlaga och nya delar ritades av konstnär Bertil Nyström, Slite.	SvK
Ca 1970	Nytt faltak på långhusets N sida, nedre delen.	GF
1972	Köptes ett par kollekthåvar.	SvK
1973	Nytt pannrum på kyrkogården med kulvert till kyrkan.	GF
1978	Nytt faltak över kor och långhus.	GF
1982-83	Invändig restaurering efter förslag av arkitekt Birger Andersson, Sanda. Konserveringsarbetena utfördes av Harald Norrby, Klintehamn.	SvK, GK
	– Väggar och valv rengjordes, lagades och kalkavfärgades. Muralmålningar hittades men befanns i så fragmentariskt skick att de kalkades över.	SvK
	– Ett sakristiutrymme inrättades i ringkammaren under läktaren. Den 1878 år uppförda sakristian inreddes som enskilt andaktsrum och kallas numera Mariakapellet.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1982-83	– Bänkar, predikstol, altarskrank och läktaren rengjordes och konserverades. En bänkrad (herrskapsbänken) togs bort (1983).	SvK, ATA
	– Den stora korbänkens målning rekonstruerades.	
	– Triumfkrucifixet renoverades och målades. Konservator Harald Norrby.	SvK
	– Då kyrkan städades efter restaureringen föll predikstolens ryggstycke ned och blottade muralmålningar som aldrig överkalkats. Ryggstycket hängdes upp i sakristian under läktaren.	SvK, ATA SvK
	– Nuvarande färgsättning på bekännelsepallen.	
	– Altarskranket ändrades, skådesidan var målad i blågrått med grå marmorerade speglar.	SvK
	– Votivskeppet renoverades.	SvK
	– Värmeinstallation(?).	SvK
	– Dopfunten flyttades några meter.	ATA
	– Byttes del av posten i korets Ö fönster.	ATA, GF
1992	Invigdes ljusbäraren.	ATA
1993	Yttre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby, entreprenör Närbygg AB: Ny puts, taken reparerades, dörrar fönster sågs över och vissa träd på kyrkogården togs ned. Åskskyddet och belysningen på vindarna kompletterades. Gluggarna försågs med nät på träramar. Dörrarna målades. Stigluckorna putsades och avfärgades. Långhustaket stagades. Sockeln fogades. Fönstren sågs över.	GF
1994	Kyrkans portaler konserverades av Stenkultur i Stockholm AB.	ATA
1997-98	Två gravtumbor konserverades av Stenkultur i Stockholm AB.	GF
2001	Belysningen i ljuskronorna kompletterades.	GF
2004	Elringning installerades.	GF
2004 (ca)	Inredningen sanerades mot trägnagande insekter.	Muntl.
2005	En gravhäll, två gravtumbor samt gravvården över C. F. Wallander konserverade Stenkultur i Stockholm AB.	ATA
	En duk konserverade Britt-Marie Mattson, Raä.	ATA
o. 2006	Ljuskronor m.fl. metallföremål rengjordes av Dahlströms metallgjuteri HB.	Muntl.
2007	En mässhake konserverades av Lena Hassel, Kalmar läns museum.	ATA

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2009	Installation av värmepumpar, ny dragning av elledningar och dokumentation av måleri. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland AB.	GM
2011	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsstyrelsen.	GM
2011	Restaurering av sockenmagasin. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2012	Anläggande av askgravlund. Entreprenör När-Lau församling.	GM
2014	Utvändig restaurering. Ansvarig entreprenör Byggnadshyttan på Gotland. Tak: Allt synligt trävirke tjäras under 2015. Tornet putsades och avfärgades med en tunn rosatonad kalkavfärgning. Socklarna lagades med Ölandskalk/Gotlandskalk. Fönster, långhusportalen samt västra portalens dörrar målades om. En replik av en äldre vindflöjel från 1659 gjordes och sattes upp på långhusets taknock där den äldre flöjeln suttit. Jan Utas gjorde ritningen och dateringen blev 2014.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
BH	Byggnadshyttan på Gotland 2005-2006, årsskrift, 2007.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv. (Gotlands Museums arkiv).
GK	Lagerlöf, E., och Svahnström, G., Gotlands kyrkor. En vägledning, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
Muntl.	Muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Strelow H. Nilssön, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd VI:8, 1990.
t.	tidigt.

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltad av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten.
  skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan-och bygglagen reglerar avvändning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalken (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekat som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:
Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864
Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867
Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603
Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684
Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA (Antikvarisk-topografiska arkivet)*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM (Statens Historiska Museer)*, Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
Inventering av inventarierna i När kyrka 2002-07, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
Inventering av När kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
Program för utvändiga reparationsarbeten på När kyrka, upprättat 1992 av arkitekt Jan Utas, Visby.
Trädvårdsplan, Närs kyrka 2011. Gotlands Museum.
Vård- och underhållsplan Närs kyrka 2009. Arkitekt Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Byggnadshyttan på Gotland 2005-2006, årsskrift, 2007.
Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
Strelow H. Nilssön, Cronica Guthilandorum, 1633.
Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Sveriges Kyrkor, Gotland band VI:8, 1990.
Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattläggningskarta När socken 1752. Lantmäteristyrelsen H65-1:2.
Laga skiftes karta, Alvare nr 1, 1878. Lantmäteristyrelsen H65-2:3.